

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

Інститут прикладної математики та фундаментальних наук

Кафедра міжнародної інформації

«До захисту допускається»

Завідувач кафедри

Міжнародної інформації

проф. Гулай В.В.

«___» _____ 2025 р.

МАГІСТЕРСЬКА

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему

«ЕВОЛЮЦІЯ УЛЬТРАПРАВІХ ІДЕОЛОГІЙ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ (2022-
2024)»

Виконала:

студентка гр. МІМ – 21

Червінка Ірина

Науковий керівник:

доктор політичних наук, професор

Гулай Василь Васильович

Львів – 2025

«Еволюція ультраправих ідеологій у Західній Європі (2022-2024)»

Червінка Ірина

Анотація

Актуальність теми зумовлена динамічним зростанням ультраправих ідеологій у Західній Європі протягом 2022–2024 років під впливом геополітичної напруженості, міграційних криз і зниження довіри до традиційних демократичних інститутів. Ці ідеологічні рухи набувають популярності в таких країнах, як Франція, Італія, Австрія, Нідерланди та Німеччина, часто апелюючи до націоналізму, ізоляціонізму та євроскептицизму.

У дослідженні розглядається ідеологічна еволюція ультраправих рухів, їх трансформація під тиском сучасних політичних реалій, а також чинники, що впливають на ці зміни. Особлива увага приділяється розмежуванню правоконсерватизму, націоналізму та неофашизму, а також їх впливу на політичні системи країн Західної Європи.

Об'єктом дослідження є ультраправі політичні ідеології в Західній Європі. Предметом дослідження виступає трансформація цих ідеологій у 2022–2024 роках. Метою є визначення ключових ідеологічних рис, соціально-політичних умов та наслідків їх еволюції.

У роботі застосовано контент-аналіз, порівняльний і історичний методи, а також елементи соціологічного аналізу. Наукова новизна полягає в аналізі найсвіжішого періоду (2022–2024), висвітленні ідеологічної адаптації ультраправих партій та зв'язку цих тенденцій із ширшими геополітичними зрушеннями. Практичне значення роботи полягає в її застосовності до державної політики, політичного прогнозування, національної безпеки та політичної науки.

Ключові слова: *ультраправі ідеології, націоналізм, популізм, євроскептицизм, міграція, радикалізм, Західна Європа.*

«EVOLUTION OF FAR-RIGHT IDEOLOGIES IN WESTERN EUROPE (2022–2024)»

Chervinka Iryna

Abstract

The relevance of the topic lies in the dynamic rise of far-right ideologies in Western Europe during 2022–2024 under the influence of geopolitical tensions, migration crises, and declining trust in traditional democratic institutions. These ideological movements are gaining popularity in countries such as France, Italy, Austria, the Netherlands, and Germany, often appealing to nationalism, isolationism, and Euroscepticism. The study explores the ideological evolution of far-right movements, their transformation under the pressure of modern political realities, and the factors influencing these changes. A special emphasis is placed on understanding the difference between right-wing conservatism, nationalism, and neo-fascism, as well as their impact on the political systems of Western Europe. The object of the research is far-right political ideologies in Western Europe. The subject of the research is the transformation of these ideologies in 2022–2024. The aim is to identify the key ideological features, socio-political conditions, and consequences of their evolution. The research employs content analysis, comparative and historical methods, as well as elements of sociological analysis. The scientific novelty lies in analyzing the most recent period (2022–2024), highlighting the ideological adaptation of far-right parties, and linking these trends with broader geopolitical shifts. The practical significance of the work is in its applicability to state policy, political forecasting, national security, and political science education.

Keywords: far-right ideologies, nationalism, populism, Euroscepticism, migration, radicalism, Western Europe.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УЛЬТРАПРАВІХ ІДЕОЛОГІЙ	8
1.1. Концептуалізація та визначення ультраправих ідеологій у політичній науці	8
1.2. Історіографія та методологічні підходи до вивчення ультраправих рухів	14
Висновки до першого розділу	24
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ СТАНОВЛЕННЯ УЛЬТРАПРАВІХ ІДЕОЛОГІЙ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ	27
2.1. Формування ультраправих ідеологій у ХІХ – першій половині ХХ століття	27
2.2. Етапи еволюції ультраправих після Другої світової війни	30
2.3. Політична та соціальна динаміка 1970–1990-х років як основа сучасного ультраправого дискурсу	34
Висновки до другого розділу	38
РОЗДІЛ 3. ЕВОЛЮЦІЯ УЛЬТРАПРАВІХ ІДЕОЛОГІЙ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ У 2022–2024 РОКАХ	39
3.1. Основні ультраправі партії та рухи в країнах Західної Європи у 2022–2024 рр.	39
3.2. Ідеологічні трансформації: адаптація до нових викликів	42
3.3. Вплив ультраправих сил на політику ЄС і міждержавні відносини	46
Висновки до третього розділу	51
РОЗДІЛ 4. СУЧАСНІ УЛЬТРАПРАВІ РУХИ ТА ПАРТІЇ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ	53
4.1. Політична діяльність ультраправих партій у країнах Західної Європи	53
4.2. Вплив ультраправих ідеологій на політичні процеси в Західній Європі	57
4.3. Ультраправі рухи та партії у контексті міграційної кризи та геополітичних викликів	62
Висновки до четвертого розділу	68
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71

ВСТУП

Актуальність теми. Ультраправі ідеології впродовж останніх десятиліть зазнають значної трансформації, особливо в контексті політичної нестабільності, міграційної кризи, економічних викликів і зростання недовіри до традиційних політичних інституцій.

Пандемія COVID-19, енергетична криза, інфляція, міграційні потоки та війна в Україні створили ґрунт для поширення риторики ультраправих, яка часто апелює до популізму, націоналізму, ізоляціонізму та ксенофобії. Тема є актуальною не лише з наукової точки зору, а й з практичної — для політиків, громадських організацій, аналітиків і журналістів, які прагнуть зрозуміти витoki, динаміку та потенційні наслідки посилення ультраправого впливу у Західній Європі.

У період 2022–2024 рр. у Західній Європі спостерігається нова хвиля зростання популярності ультраправих рухів, що змінюють свою риторику, адаптуючись до сучасних викликів.

Проблематика еволюції ультраправих ідеологій у Західній Європі є предметом активного вивчення як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій думці. Особливої актуальності ці дослідження набули у 2022–2024 роках у зв'язку з новим етапом піднесення праворадикальних політичних сил у країнах Європейського Союзу.

Серед провідних зарубіжних науковців, які досліджують праворадикальні рухи та трансформацію ультраправої ідеології, варто виділити Каса Мудде, Дафні Халікіопулу, Метью Гудвін.

Одним із провідних українських дослідників у цій сфері є Володимир Євтух, доктор соціологічних наук, який у своїх працях аналізує проблематику етнополітики, націоналізму та ксенофобії в європейських країнах. Окремі аспекти теми розглядаються також у публікаціях аналітика Олександра Поліщука, який досліджує феномен правого популізму в Україні та Європі, акцентуючи увагу на його електоральній привабливості та медійному впливі.

Мета дослідження — проаналізувати еволюцію ультраправих ідеологій у країнах Західної Європи в період 2022–2024 років, з'ясувати головні тенденції, чинники впливу та наслідки цих процесів.

Завдання:

- 1) визначити ключові риси сучасних ультраправих ідеологій;
- 2) простежити зміни у риторичі, програмах та методах діяльності ультраправих партій;
- 3) охарактеризувати соціально-політичний контекст, що сприяв цим змінам;
- 4) порівняти особливості еволюції ультраправих у різних країнах Західної Європи.

Об'єктом дослідження є політичні ідеології в Західній Європі.

Предметом дослідження є трансформація та особливості розвитку ультраправих ідеологій у період 2022–2024 років.

Дослідження базується на системному, порівняльному та історичному підходах. Використано методи контент-аналізу політичних програм, дискурсивного аналізу публічних виступів лідерів ультраправих партій, а також елементів соціологічного аналізу для вивчення змін у суспільних настроях.

Наукова новизна роботи полягає в актуалізації теми за період 2022–2024 рр., у виокремленні новітніх форм ідеологічної трансформації ультраправих партій, які пристосовуються до сучасного європейського політичного ландшафту, та виявленні зв'язку між геополітичними подіями і внутрішньополітичними зрушеннями у відповідних країнах.

Практичне значення дослідження. Результати дослідження можуть бути використані у сфері політичної аналітики, у діяльності державних органів, що займаються національною безпекою, в розробці стратегій протидії радикалізму, а також у викладацькій діяльності при підготовці курсів із політології, сучасної історії та європейських студій.

Структура роботи. Специфіка теми, поставлена мета та сформульовані

завдання дослідження визначили послідовність викладення матеріалу і структуру роботи. Дипломне дослідження загальним обсягом 79 сторінок (основний текст 70 сторінок) складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (95 найменувань).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ УЛЬТРАПРАВІХ ІДЕОЛОГІЙ

1.1. Концептуалізація та визначення ультраправих ідеологій у політичній науці

Відомо, що виникнення поняття «ідеологія» - історія розвитку західної теоретичної науки пов'язує з ім'ям відомого французького філософа-економіста Антуана Дестут де Трасі (1754—1836), який розвивав ідею англійського державного діяча та філософа Ф. Бекона про те, що призначення науки не тільки у збільшенні знання, а й у поліпшенні життя людей. У своїх роботах, зокрема «Елементи ідеології» та інших, французький теоретик під даним терміном розумів учення про ідеї, що дозволяло запровадити міцне теоретичне підґрунтя для етики й політики.

У ХІХ столітті поняття «ідеологія» перейшло зі сфери неупередженої науки у сферу політики, і стало застосовуватися для позначення ідейних концепцій та систем поглядів, що мали яскраво виражену соціально-політичну спрямованість. Людині властива психологічна потреба у системі вищих цілей і цінностей, рух до яких наповнює її життя змістом.

На даному етапі ідеологія розуміється як система цінностей, що узаконює існуючий у певному суспільстві порядок панування і дає людям апріорну систему соціальних координат, що дозволяє орієнтуватися у соціальному середовищі: апріорний та стандартний спосіб розуміння оточуючих, дійсності і життя людей, стандартне ставлення до них, стандартну поведінку у певних ситуаціях тощо.

Вагомий внесок у розробку терміну «ідеологія» зробив німецький соціальний теоретик К. Мангейм. У праці «Ідеологія і утопія»¹, розмірковуючи над сутністю ідеології, дослідник робить спробу створити таку концепцію, за допомогою якої можна було б пояснити специфіку відображення соціальної реальності. Специфічність поглядів на зміст та суть ідеології К. Мангейма полягала у тому, що він виокремив два розуміння даного поняття, перше це - тотальне, друге - часткове.

¹ Концепції взаємозв'язку ідеології та утопії К. Мангейма та П. Рікера/ А.Р. Смірнов // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2020. — Вип. 19. — С. 271-278.

Часткова ідеологія - форма соціальної самосвідомості індивіда чи групи. До тотальної ідеології К. Мангейм відносить панівну ідеологію епохи. Основна функція тотальної ідеології – збереження існуючого соціального ладу.

Першу половину ХХ ст., без перебільшення, можна назвати епохою крайнощів, тому що лідирує в цей період, з одного боку, ультраправий фашизм, що залишив болючий слід у історії людства, а з іншого, ліва частина політичного спектру була представлена комуністичними партіями, що спиралися на підтримку з боку робітничого класу, орієнтованими в ідеологічному плані на марксизм-ленінізм та зв'язки з СРСР, а також з більш помірними соціалістичними партіями. До того ж наприкінці 1960-х років відбувається сплеск ліворадикальних рухів, орієнтоване на молоде покоління, з новими цінностями, в основі ідеології яких не марксизм-ленінізм, а ідеї троцькізму та маоїзму. Тільки наприкінці ХХ ст. Європа змогла знову об'єднатися в рамках ліберально-демократичного контексту, сьогодні майже усі європейські країни є демократичними.

Незважаючи на те, що у зв'язку із заборонами законодавства сучасної Європи затяті антиконституційні та антидемократичні сили є підпільними і маргінальними, у ліберальної демократії є серйозні супротивники. Найбільші загрози та виклики виходять від набуваючих все більшої політичної ваги право- та ліворадикальних партій, які все частіше вдаються до реакційної політики та радикальної риторики.

Таким чином, невід'ємним іманентним компонентом розвитку соціуму стають крайні ідеології, яким властиві два основні складові компоненти. По-перше, це націленість на корінне, кардинальне перетворення соціуму, тобто їх ідеал принципово (або, принаймні, дуже і дуже суттєво) відмінний від існуючого суспільства. Якщо консерватор або ліберал-реформатор у своїй політичній практиці орієнтовані на захист чи вдосконалення існуючої політичної системи, то крайні ідеології прагнуть здійснення корінних суспільних змін, та орієнтовані на дії за межами системи. Тобто їх суспільно-політичний ідеал несумісний із тим суспільством, де вони функціонують.

По-друге, крайнім ідеологіям властива прихильність до рішучих (корінних) заходів, способів, методів перетворень, тобто носії крайніх ідеологій

використовують не тільки ненасильницькі, поступові, еволюційні засоби перетворення (коли та їх достатньо для досягнення поставленої мети), але, якщо знадобиться – то й насильницькі, зокрема збройні та революційні засоби.

Поєднання специфічних ідеалу та засобів, є, можна сказати, класичний варіант феномену крайніх ідеологій. Екстремально можливим стає нав'язування радикальних або екстремістських способів створення ідеальної сфери політичного процесу. Відбувається посилення впливу ідеологічних факторів у політичному житті за допомогою створення однакової оцінки політичної ситуації людьми, які можуть належати як до однієї соціальної групи, так і до діаметрально протилежних. Таким чином, проглядається ідеологізація політичного процесу. Ідеологізація є особливий спосіб формування суспільної свідомості, заснований на суб'єктивному баченні ідеалізації політичного процесу, тобто. на вибраній ідеології. Іншими словами, це нав'язування обраного світогляду оточуючим.

У контексті цього дослідження необхідно відповісти на такі питання: «Що є крайні ідеології?», «Крайній» латинською мовою є перекладом слова «*extremus*», що означає «ніщо інше, як крайній прояв чогось» - дій, висловлювань, поглядів, тощо. Під екстремізмом пропонується розуміти прихильність до крайніх поглядів, заходів та дій зазвичай у політиці.

Зарубіжні дослідники Пітер Коулман (Міжнародний центр зі співробітництва та вирішення конфліктів Колумбійського університету)² та Андреа Бартолі (Інститут аналізу та вирішення конфліктів університету Дж. Мейсона) визначають екстремізм як усі види діяльності (погляди, установки, почуття, дії, стратегії), що відрізняються від загальноприйнятих.

Залежно від ідеалу крайні ідеології традиційно поділяються на праві та ліві. Представники крайніх правих, орієнтуючись на фундаментальне, кардинальне перетворення існуючого суспільства, переконані, що країну необхідно повернути – якщо знадобиться, то і шляхом застосування сили – на «істинний шлях», відродити традиційні ідеали та цінності. У них сильна відданість минулому, яке по-різному

² Coleman, P. T. (May 3, 2011). *The Five Percent: Finding Solutions to (Seemingly) Impossible Conflicts*. New York: Public Affairs, Perseus Books — P. 180.

розуміється, перебуває поруч із прагненням змінити status-quo і зі справжнім новаторством у суспільній діяльності.

Для того, щоб не плутати цей специфічний традиціоналізм крайніх правих з традиціоналізмом консерваторів, деякі дослідники пропонують його називати архаїзмом. Традиціоналізм консерватизму спрямований на збереження існуючих відносин. «Консерватизм з'являється тоді, коли давно існуючий порядок починає відчувати тотальну загрозу, але ще існує і здається тим, хто його захищає, життєздатним та найкращим.

Архаїзм з'являється тоді, коли цей улюблений порядок повністю або майже повністю знищено і відродження його вимагатиме виправлення нового порядку, складання суспільства наново в ім'я ідеалу, який так само неприйнятний для дійсності, як і ідеї крайніх, спрямованих у майбутнє утопістів. Консерватизм прагне зміцнити існуючий устрій, архаїзм - знищити його, тому ці дві орієнтації непримиренні. Об'єднує їх лише те, що обидві вони звертаються до минулого як до єдиного джерела зразків, необхідних тимчасовому суспільству.

Консерватизм послідовний - але антиреволюційний, архаїзм – залежно від обставин - революційний або контрреволюційний». Таким чином, архаїзм, це той самий правий радикалізм, що з'являється тоді, коли повсталі проти status-quo соціальні групи або класи намагаються зобразити свої прагнення до повернення втраченого як повернення до минулого або його воскресіння і створюють революційно-традиціоналістські ідеології.

Політичний спектр правих ідеологій включає широкий спектр рухів, які, попри спільні риси, мають суттєві відмінності в ідеології, методах та цілях. Серед них правоконсервативні, націоналістичні та неофашистські рухи займають окремі ніші, кожна з яких має свої історичні корені та специфіку.

Правоконсерватизм базується на ідеях збереження традиційних суспільних цінностей, підтримки сильної держави, релігійності та економічного лібералізму. Його прихильники прагнуть стабільності, дотримання історичних норм та інституцій, які, на їхню думку, забезпечують порядок у суспільстві.

Основні характеристики:

- орієнтація на традиційні моральні та соціальні норми;
- підтримка капіталістичної економічної системи з мінімальним державним втручанням;
- збереження та розвиток інститутів демократії;
- критика радикалізму та революційних змін.

Правоконсервативні рухи часто виступають проти глобалізації, надмірного розширення державного апарату та соціалістичних тенденцій. Водночас вони не підтримують авторитаризму та екстремістських методів досягнення цілей.

Націоналізм, у класичному розумінні, передбачає пріоритетність національних інтересів, суверенітету та культурної ідентичності. Він може варіюватися від поміркованого патріотизму до радикальних форм, що передбачають етноцентризм або антиіммігрантські настрої.

Основні характеристики:

- ідея нації як центрального елемента політики;
- прагнення до національного суверенітету та самостійності;
- збереження та популяризація національної культури;
- негативне або стримане ставлення до імміграції та мультикультуралізму.

Націоналізм може бути інтегральним (підтримка єдності нації без дискримінації) або етнічним (з акцентом на перевагу корінної національної групи). У демократичних державах націоналістичні рухи можуть діяти в межах законодавства, не виходячи за межі правових норм.

Неофашизм є радикальною течією, що спирається на елементи класичного фашизму, адаптуючи їх до сучасних умов. Ці рухи часто пов'язані з тоталітарними або авторитарними ідеями, расовою чи етнічною нетерпимістю, насильницькими методами політичної боротьби.

Основні характеристики:

- антидемократичні та антиліберальні погляди;

- культ сильної влади та лідера;
- ідеї расової або національної зверхності;
- використання насильства як засобу досягнення політичних цілей.

Неофашистські рухи часто позиціонують себе як радикальна альтернатива існуючій політичній системі, закликаючи до її повалення. У більшості демократичних країн вони є маргінальними та забороненими через свою антиконституційну діяльність.

Попри те, що всі три рухи належать до правого політичного спектру, їхня сутність суттєво відрізняється, розглянемо ці відмінності у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Відмінності між правоконсервативними, націоналістичними та неофашистськими рухами

Ознака	Правоконсерватизм	Націоналізм	Неофашизм
Ставлення до демократії	Підтримка демократичних інститутів	Може варіюватися від підтримки до авторитаризму	Відкрите заперечення демократії
Ставлення до традицій	Важлива частина ідеології	Часто використовується як основа національної ідентичності	Використовується як інструмент ідеологічного впливу
Методи боротьби	Політична діяльність у межах закону	Політична активність, іноді радикальні методи	Насильницькі або екстремістські дії
Ставлення до імміграції	Обмеження імміграції, але без радикальних заходів	Критика імміграції з	Жорстке заперечення

		позицій збереження нації	імміграції, ксенофобія
--	--	-----------------------------	---------------------------

Правоконсервативні, націоналістичні та неофашистські рухи мають певні спільні риси, такі як критика лівих ідеологій та підтримка національних інтересів, однак їхні підходи та цінності суттєво різняться.

Консерватори прагнуть стабільності та збереження традицій у межах демократичної системи, націоналісти зосереджені на національній ідентичності, а неофашисти використовують екстремістські методи та виступають проти демократичного устрою. Відмінності між цими рухами відіграють важливу роль у політичному ландшафті сучасного світу.

1.2. Історіографія та методологічні підходи до вивчення ультраправих рухів

Проведемо теоретичне дослідження основних підходів у світовій та європейській науці. Дослідження ультраправих рухів є міждисциплінарною сферою, що охоплює політологію, соціологію, історію, антропологію та психологію. Вчені пропонують різні теоретичні та методологічні підходи до аналізу цього феномена, акцентуючи увагу на його ідеологічних засадах, соціальних передумовах, структурних особливостях і механізмах поширення.

У світовій та європейській науці можна виділити кілька основних підходів до вивчення ультраправих рухів:

1. Ідеологічний підхід зосереджений на аналізі доктринальних засад ультраправих рухів, їхніх ключових ідеологем та взаємозв'язку з іншими політичними течіями. Дослідники вивчають, як радикальний націоналізм, етноцентризм, антидемократичні ідеї та ксенофобія формують ідеологічну основу ультраправих угруповань.

Роджер Гріффін (Roger Griffin) розглядає ультраправі рухи через призму «палінгенетичного ультраціоналізму», де ключовою ідеєю є концепція національного «відродження» (від лат. *palingenesis* — «переродження»).

Ультраправі рухи, вважає, апелюють до ідеї «відродження» нації, яка нібито перебуває в кризовому стані. Вони використовують історичні міфи, традиції та націоналістичні символи для легітимізації своїх ідей. Фашизм є реакційною, але при цьому модерністською ідеологією, що прагне знищити існуючий політичний порядок та створити новий. Гріффін у своїх дослідженнях наводить приклади того, як ідея національного відродження використовувалася в нацистській Німеччині, італійському фашизмі, а також у сучасних ультраправих рухах Європи та США.

Касп Мудде (Cas Mudde)⁴ вводить поняття «радикального правого популізму», аналізуючи, як ультраправі партії використовують антиелітистську та антимигрантську риторику для мобілізації виборців. Він визначає такі головні риси правопопулістських партій:

- Етнонаціоналізм — захист «справжнього народу» від зовнішніх загроз (іммігрантів, глобалізації, ліберальних еліт).
- Антиелітизм — звинувачення традиційних політичних партій у корупції та зраді національних інтересів.
- Автохтонний популізм — ідея, що тільки «справжні» громадяни країни (корінне населення) мають повні політичні права.

Він підкреслює, що на відміну від класичного фашизму, сучасні ультраправі партії діють у межах демократичних систем, беруть участь у виборах, але використовують радикальну риторику для мобілізації електорату.

2. Соціально-економічний підхід акцентує увагу на соціально-економічних факторах, що сприяють зростанню популярності ультраправих рухів. Дослідники

³ Роджер Гріффін. Дослідження фашизму в Східній Європі: рух навздогін чи прокладання нового шляху? // Україна Модерна. — 2018. — № 20. — 107-108 ст.

⁴ Mudde, Cas. "Populist Radical Right Parties in Europe Today." *Transformations of Populism in Europe and the Americas: History and Recent Tendencies*. .. London: Bloomsbury Academic, 2016. P.25

вивчають, як економічна нестабільність, безробіття, нерівність та глобалізація впливають на радикалізацію суспільства.

Вплив економічних криз на зростання популярності ультраправих партій (наприклад, підйом неонацистських рухів у Європі після фінансової кризи 2008 року).

- Соціальний статус прихильників ультраправих ідей—наприклад, зростання підтримки серед робітничого класу та молоді.
- Поширення ультраправих настроїв у регіонах із високою міграцією та економічною нестабільністю.

3. Психологічний підхід. Представники цього підходу досліджують, які психологічні чинники впливають на залученість людей до ультраправих рухів. Вони аналізують соціальну ідентичність, рівень авторитаризму, страх перед змінами та вплив пропаганди.

Теодор Адорно розробив теорію авторитарної особистості, яка пояснює схильність до радикальних ідеологій через соціалізацію та психологічні особливості. Після Другої світової війни Адорно разом з колегами досліджував, чому люди схильні підтримувати фашистські режими. Він розробив теорію авторитарної особистості, яка пояснює, чому окремі люди більш схильні до радикальних правих ідеологій.⁵

Основними положення теорії є:

- Авторитарна особистість формується внаслідок суворого виховання, покірності перед владою та придушення емоцій.
- Такі особистості схильні до стереотипного мислення, етноцентризму та конформізму.
- Вони сприймають світ як жорстку ієрархію та відчують загрозу з боку «чужих» груп (мігрантів, меншин, політичних опонентів).

⁵ Adorno Theodor; Frenkel-Brenswik Else; Levinson Daniel J.; Sanford R. Nevitt. The Authoritarian Personality. Verso Books, 2019. — P. 490-491.

Його концепція стала основою для подальших психологічних досліджень ультраправих рухів.

Роботи Карен Стеннер (Karen Stenner)⁶, австралійської політологині, досліджують зв'язок між психологічними рисами людей та підтримкою ультраправих ідеологій. Стеннер розширила концепцію авторитарної особистості, запропонувавши поняття “схильності до авторитаризму”, згідно з яким авторитаризм є не просто рисою особистості, а реакцією на загрозу.

У нестабільні часи люди, які раніше були поміркованими, можуть почати підтримувати жорсткі правопопулістські ідеї. Найбільше ультраправі ідеї приваблюють тих, хто відчуває дискомфорт від невизначеності та складності сучасного світу.

4. Порівняльний (компаративний) підхід використовується для аналізу ультраправих рухів у різних країнах та історичних періодах. Дослідники порівнюють причини їхнього виникнення, форми діяльності та рівень впливу на суспільство.

Отже, ультраправі рухи є складним соціальним і політичним феноменом, що вимагає комплексного аналізу. Світова та європейська наука розглядає їх з різних перспектив—від ідеологічного та соціально-економічного до психологічного та інституційного підходів. Використання міждисциплінарних методів дослідження дає змогу глибше зрозуміти причини їхнього виникнення, механізми функціонування та можливі наслідки для суспільства.

Серед авторів, які пишуть про ультраправі рухи, досить розповсюдженим стало використання категорії правого екстремізму. Але це не означає, що існує консенсус щодо способу дефіціювання цієї категорії. Лише одне не підлягає дискусіям, а саме те, що термін «правий екстремізм» пов'язаний із певним родом ідеології, але характер програмних питань, які її утворюють, залишається предметом дискусії. Як правило, у дефініціях такого роду ми знаходимо перелік рис на характеристику ідеології правого екстремізму, які сформульовані

⁶ Стеннер, Карен (25 серпня 2009 р.). «Три види «консерватизму»». Психологічне дослідження (2-3), 142-159 . 20 (1): 142–159

негативним способом (напр., анти-плюралістична, антидемократична, антиліберальна тощо). Таким чином, виявляється, що багато авторів використовують «негативні» дефініції правого екстремізму, і ширше - поняття антисистемності так, начебто обидва ці феномени між собою пов'язані. Наслідком такого сприйняття стає теза, що екстремізм (не тільки правий) утворює так звану «опозицію до засад» політичної системи, а політичні партії, які з нею зв'язані, підривають її легітимність.

У подальшому дефініція правого екстремізму постає досить дивною сумішшю, з одного боку, не дуже ясних і почасти суперечливих ідей і програмних постулатів, а з другого - рис більш прагматичних, пов'язаних із негативною самоідентифікацією ультраправих політичних партій (опозиція до стабільних об'єднань як політична стратегія). У цьому контексті нас не дивують висновки такого роду, що правий екстремізм є анти-ідеологією або ж «не-ідеологією», а політичні партії тлумачать гасла, з ним пов'язані, як засіб оживлення певної (антипартійної й антиполітичної) стратегії, спрямованої на масового виборця. Це трохи нагадує категорію, яку ввів М. Вебер⁷ - так звані *Weltanschauungsparteien* - партії, які не мають ідеології. Згідно з цією традицією правий екстремізм має бути визначений перш за все як реакція на ліву ідеологію, як феномен скоріше кон'юнктурний, ніж системний.

У дослідженнях, присвячених ультраправим партіям, часто-густо з'являється також інша категорія, а саме - категорія правого радикалізму.

Обидва визначення використовуються, як правило, як синоніми, але існують спроби трактування їх відмінним способом. Наприклад, у німецькій (юридичній) традиції категорія радикалізму (не тільки правого) трактується як щось «лагідніше», ніж категорія екстремізму. Ця друга категорія пов'язана з політичними партіями, які чинять неконституційні (що суперечить конституції) дії і оперують політичними гаслами такого ж характеру.

Фактори виникнення та розвитку ультраправих ідеологій.

⁷ Вебер, Макс. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім. Олександр Погорілий. — К: Основи, 1998. — 233-236 с.

Праві ідеології мають досить довгу історію, але особливо яскраво і жорстко вони проявили себе в останнє століття. Класичні зразки першої половини ХХ століття - італійський фашизм і німецький нацизм, у подальшому були доповнені різними національними варіантами у багатьох країнах: франкістський режим в Іспанії, салазарівський в Португалії, піночетівський у Чилі і т.д. Тут же слід згадати і такі рухи та організації як Італійський соціальний рух, Республіканська та Національно-демократична партії у ФРН, Національний фронт Англії, Ку-Клукс-Клан та нацистська партія в США, «Нові праві» в країнах Західної Європи та часткове в США, а також впевнено набирає в останнє десятиліття популярність та політичний вплив Національний фронт Франції.

Таким чином, видно, що сама сутність крайнього правого спрямування передбачає широке розмаїття його теоретичних концепцій та ідеологічних установок й уподобань, а також використовуваних засобів, методів та способів політичної діяльності, які визначаються конкретно-історичними умовами та національно-культурною специфікою, традиціями та менталітетом народу кожної окремо взятої країни чи регіону.

Антиподом правих крайніх ідеологій є ліві крайні. Об'єднані з правими критичним ставленням до існуючого суспільства і прагненням піддати його ґрунтовним перетворенням, ліві крайні, на відміну від них, поривають не тільки з сьогоденням, але і з минулим. Ліві – послідовні антитрадиціоналісти. Їхній ідеал, не будучи пов'язаним з історичним минулим, національно-державною традицією, конструюється довільно-умоголядно, волюнтаристсько-раціоналістично і повністю спрямований у майбутнє Їх суспільний ідеал - щось зовсім нове, абсолютно незвідане, що не має аналогів в історії. Ця специфічна особливість лівих крайніх знайшла своє дуже яскраве відображення в карбованих строфах «Інтернаціоналу»: «Весь світ насильства ми зруйнуємо вщент, а потім ми наш, ми новий світ збудуємо, – хто був нічим той стане всім». В останні століття найбільше поширення і вплив у світі мали, мабуть, саме ліві. За своїм змістом класичними формами лівої крайньої ідеології є комунізм та соціалізм.

Таким чином, навряд чи буде обґрунтованим розглядати ідеологічний та практично політичний феномен крайніх ідеологій як щось випадкове та небажано-негативне у функціонуванні та розвитку соціуму. Він також неминучий і органічний для соціально-політичного життя суспільства та еволюційно-реформаторських форм розвитку політичного процесу. Актуалізація тих чи інших форм залежить від конкретно-історичних умов та завдань, стоять перед країною та відповідними соціально-політичними силами й їх розстановкою.

У зарубіжних дослідженнях можна виділити кілька основних причин виникнення крайніх ідеологій.

По-перше, це індивідуальні психологічні фактори звернення до крайніх ідеологій. Ряд професійних психологів і психіатрів схильні розглядати прибічників крайніх ідеологій як осіб, які страждають на психічні розлади (психопатами або соціопатами). Проте, з погляду логіки, люди з особистісними патологіями не зможуть прижитися в організації, не зможуть координувати діяльність з іншими такими самими людьми та дотримуватись дисципліни. Неофрейдистами, прихильниками концепцій М. Кляйн та Е. Фромма, розвинені складніші версії цього підходу. Визнаючи відсутність серйозної психопатології у прибічників крайніх ідеологій і, по суті, визнаючи їхню нормальність, неофрейдисти стверджують, що вони страждають від отриманих в дитинстві травм, що призводить до патологічного нарцисцизму, параної тощо. Ці теорії розвиваються, зокрема, Дж. Постом та його послідовниками.

Також робилися спроби поєднати неофрейдизм із концепцією «авторитарної особистості», розробленою дослідниками Франкфуртської школи у 1950-х роках. (Т. Адорно). Проте дослідні проекти, об'єктом вивчення яких були арештовані німецькі та італійські терористи 1970-х рр. з «Фракції Червоної Армії» та «Червоних бригад», спростували гіпотезу про існування певної психопатологічної схильності до екстремізму та тероризму.

По-друге, на пояснення причин виникнення крайніх ідеологій претендують підходи, які можна назвати теоріями соціальної деривації. У найбільш простому вигляді вони зводяться до твердження, що такі ідеології породжуються бідністю в

умовах асиметричного розподілу влади; відповідно, їх прибічниками стають бідні групи, що не мають влади. Хоча в деяких випадках подібна теорія виглядає обґрунтованою (наприклад, палестинський екстремізм), привертає увагу те, що керівники та активісти крайніх течій аж ніяк не належать до бідних і знедолених.

Більш складне соціологічне пояснення виникнення крайніх ідеологій запропоновано Тедом Гарром, який висунув теорію «відносної деривації». Відповідно до цієї теорії, люди починають виявляти найбільше невдоволення і схильність до насильства при розбіжності між ціннісними очікуваннями групи та її нереалізованими ціннісними можливостями. Т. Гарр сформулював три моделі відносної «деривації»:

- а) ціннісні очікування залишаються тими самими, а можливості зменшуються;
- б) ціннісні очікування зростають, а можливості залишаються незмінними;
- в) ціннісні очікування зростають, а можливості зменшуються.

Теорія відносної депривації розвивалася Д. Девісом, І. Фейєрабендом, Б. Несволдом та ін. Пояснюючи значну кількість випадків на макросоціальному рівні, дана теорія, проте, виявилася не в змозі пояснити причини та механізми рекрутування лідерів і активістів крайніх лівих та правих організацій.

Тому в даний час як теоретико-методологічна база для мікросоціологічного дослідження крайніх лівих та правих співтовариств активно починають застосовуватися теорії соціальних мереж (М. Грановеттер, Р. Берт) і соціального капіталу (П. Бурд'є, Р. Коулман, Р. Патнем). При цьому соціальна мережа розуміється як група індивідуальних агентів, які поділяють неформальні норми або цінності, а соціальний капітал - здатність акторів гарантувати собі блага за допомогою членства в мережах та інших соціальних структурах.. При цьому під благами не обов'язково розуміти матеріальні блага. Це можуть бути емоційні уподобання, соціальні та духовні потреби тощо.

У 2000-х роках. мережевий аналіз «Аль-Каїди» був проведений М. Сейджменом⁸, доктором політичної соціології з Пенсільванського університету,

⁸ Мандрагеля В.А. Роль ідеології ісламського екстремізму в дестабілізації міжнародної обстановки / В.А.Мандрагеля // Вісник Київського міжнародного університету. Серія «Міжнародні відносини». – К.: КиМУ. – Вип. 6. – 2007. – С. 18-28.

який у 1986-1989 рр. працював співробітником дипломатичної служби США в Ісламабаді. Проаналізувавши біографії виявлених терористів «Аль-Каїди», він дійшов висновку, що глобальний салафітський джихад є швидше мережею, що самоорганізується, з незвичайними характеристиками стійкості і гнучкості, ніж структурою, створеною з волі Бен Ладена. Соціальні зв'язки грають у появі цієї структури більшу роль, ніж ідеологія.⁹

Певні обмеження на застосування мережевої теорії та аналізу мереж накладає наступну обставину. Хоча мережевий аналіз не носить суворо кількісного характеру і традиційні математичні процедури побудови вибірки неможливі в силу відсутності точних даних про генеральну сукупність (кількості радикалів, екстремістів, терористів), чим більше біографічних даних буде зібрано і проаналізовано, тим більше ми можемо покладатися на отримані висновки. Так, німецькі дослідники, які вивчали соціально-психологічні показники членів «Фракції Червоної Армії», мали 227 слідчих справ заарештованих бойовиків; італійські дослідники спиралися на базу даних, створену на основі судових протоколів у справах 1200 (!) бойовиків «Червоних бригад», а також 28 глибинних інтерв'ю; М. Сейджмен зібрав біографічні дані 172 функціонерів «Аль-Каїди»

Численні дослідження, націлені на виявлення демографічних та соціальних особливостей виборців правих радикалів, а також їх атитюдів та цінностей, дозволили виділити ряд відмінних ознак.

Крайні праві партії схильні підтримувати представники робітничого та нижнього середнього класів, дрібного бізнесу. Це, як правило, виборці з невисоким рівнем освіти, скоріше чоловіки, ніж жінки, і молоді, ніж люди похилого віку, для їхніх поглядів характерною є невдоволення політикою.

Але головне, що відрізняє тих, хто голосує за такі партії, — стурбованість загрозами суспільству внаслідок появи значного числа іммігрантів із країн із відмінною від Європи культурою. Вона посилює недовіру до політики основних парламентських партій, які переслідують, як вважають ці виборці, лише свої вузькі

⁹ Bush: U.S. at War with 'Islamic Fascists' // CNN.com, 10 August 2006. – URL: <http://www.cnn.com/2006/POLITICS/08/10/washington.terror.plot/index.html>.

інтереси, забувши про потреби народу. Ці атитюди дозволяють певною мірою пояснити класові, професійні та освітні відмінності у підтримці радикальних правих партій. Національна ідентифікація, гордість та етнічне розуміння державності, відображаючи інші аспекти націоналізму, також підвищують можливість голосування за ці партії.

Певний внесок, окрім політичної недовіри та етнічної загрози, робить і євроскептицизм — недовіра до структури управління ЄС та уявлення про надмірну відмову від національного суверенітету. У країнах Центральної та Східної Європи популістські націоналістичні партії теж використовують мобілізацію проти етнічних меншин, і якщо раніше це робилося по відношенню до людей інших національностей, які проживають у країні, то останнім часом проти іммігрантів із неєвропейських країн.

Висока підтримка радикальних правих партій у нижніх суспільних верствах породжується не лише новими економічними загрозами та загостренням проблем імміграції, які були викликані глобалізацією, а й неприйняттям змін у культурі під час переходу до постіндустріального суспільства. У суспільстві починає складатися нове політичне протистояння, що поділяє утворені верстви та соціально-культурних фахівців із середнього класу, що підтримують розширення свобод, толерантності, космополітизму, та промислових та сервісних робітників, клерків та власників малого бізнесу, що виступають прихильниками «консервативної контрреволюції» з позицій націоналізму та традиційних цінностей. Зростання популістських партій, згідно з даними Європейського соціального дослідження 2002–2014 р., відображає реакцію консервативно налаштованих верств суспільства проти широкого спектру швидких культурних змін, що роз'їдають традиційні цінності.

Лібералізація у східноєвропейських демократіях ставлення до етнічних меншин і посилення їхнього політичного впливу викликали подібну реакцію у відповідь — зростання голосів за популістські та націоналістичні радикальні партії.

Підтримка радикальних правих партій пов'язана таким чином, з менш освіченими, нижніми соціальними верствами, підживлюється політичним

невдоволенням громадян, що вказує на недовіру до влади, ліво- та правоцентристських парламентських партій, структур ЄС значно посилюється внаслідок їхньої тривоги, викликані розширенням імміграційних потоків, і спирається на консервативні цінності. Хоча такі уявлення про електорат цих партій здобули визнання у наукових колах, є роботи, в яких вони ставляться під сумнів. Згідно з результатами аналізу виборців популістських партій у Західній Європі, навіть якщо обмежитися лише десятима представниками їхнього радикального правого крила, ні демографія та соціальна структура, ні євроскептицизм, а також, щонайменше, політична недовіра не дозволяє запропонувати загального пояснення електоральної підтримки для всіх цих партій. Таке пояснення дає лише одна змінна — атитюди, що підтримують заборону на імміграцію.

Дослідження індивідуальних відмінностей виборців, тих, хто голосує в Європі за радикальні праві партії, показав, що передбачувані залежності з будь-якою із зазначених характеристик, навіть з антиіммігрантськими атитюдами, підтверджуються лише менш ніж у половині аналітичних матеріалів.

Результати дослідження соціальної демографії у країнах Західної Європи підтверджують виявлений синдром характеристик, що вирізняють виборців радикальних правих партій, щоправда, з деякими уточненнями. Достатньо чітко виявляються демографічні та соціально-структурні особливості, що вказують на велику схильність до голосування за ці партії виборців молодшого та середнього віку, здебільшого менш освічених людей, але необов'язково тих, хто має найнижчу — лише початкову — освіту, а також у респондентів із невисоким професійним статусом, серед яких можуть виявитися некваліфіковані та кваліфіковані робітники, працівники торгівлі та сфери послуг, а в деяких країнах та офісні працівники з рутинними функціями. Всупереч деяким колишнім свідченням наш аналіз не узгоджується з припущеннями про більш ймовірне голосування за радикалів правого спрямування чоловіків, ніж жінок: тільки у Фінляндії можна вказати на цю залежність, тоді як в інших країнах вона була невиразною. До підтримки цих радикалів можуть підштовхнути і тяготи життя, спричинені

низькими доходами. Менше голосують за них у великих містах, а більше — у селах або невеликих містах, але це є тенденцією

Таким чином наш аналіз показує, що найбільш сильні в Західній Європі фактори електоральної підтримки радикальних правих партій пов'язані зі станом індивідів у соціальній структурі - їх професійним статусом та освітою.

Висновки до першого розділу

У першому розділі було здійснено теоретико-методологічний аналіз ультраправих ідеологій, що дозволило розкрити їхню сутність, структурні особливості та визначити основні підходи до їхнього вивчення в світовій і європейській науці. Дослідження показало, що ультраправі рухи є багатограним явищем, яке включає в себе як помірковані правоконсервативні течії, так і радикальні неофашистські угруповання. Попри спільні риси, такі як націоналізм, антиелітизм та євроскептицизм, різні ультраправі рухи суттєво відрізняються за рівнем радикальності, методами політичної боротьби та ставленням до демократичної системи.

Аналіз наукових підходів до вивчення цього явища дозволив визначити ключові методологічні засади, які застосовуються для дослідження ультраправих ідеологій. Ідеологічний підхід, представлений працями Роджера Гріффіна, пояснює їх крізь концепцію палінгенетичного ультра націоналізму, що ґрунтується на ідеї національного відродження. Соціально-економічний підхід розглядає радикалізацію суспільства через призму економічної нестабільності, безробіття та зростання соціальної нерівності. Психологічний підхід, зокрема дослідження Теодора Адорно та Карен Стеннер, дозволяє зрозуміти особистісні риси прихильників ультраправих рухів, їхню схильність до авторитаризму, страх перед соціальними змінами та вплив пропаганди. Інституційний підхід аналізує взаємодію ультраправих рухів із демократичними системами та механізми політичної боротьби, тоді як компаративний підхід дає змогу здійснювати міжкраїнові дослідження для порівняння праворадикальних партій у різних регіонах.

Окремо було розглянуто фактори, що сприяють виникненню та розвитку ультраправих ідеологій. Дослідження показало, що ключовими причинами їхньої популярності є економічні кризи, соціальна нестабільність, імміграційні процеси, невдоволення політичною елітою та розчарування в традиційних партіях. Використання радикального популізму та націоналістичної риторики дозволяє ультраправим рухам мобілізувати електорат, апелюючи до його страхів і невдоволення.

Таким чином, аналіз першого розділу створює необхідне теоретичне підґрунтя для подальшого вивчення історичного розвитку ультраправих рухів у Західній Європі та їхньої ролі у сучасному політичному ландшафті. Отримані висновки допомагають краще зрозуміти не лише природу цих рухів, але й чинники, які сприяють їхньому поширенню та впливу на суспільні процеси.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ СТАНОВЛЕННЯ УЛЬТРАПРАВИХ ІДЕОЛОГІЙ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

2.1. Формування ультраправих ідеологій у ХІХ – першій половині ХХ століття

Формування ультраправих ідеологій у Європі ХІХ – першої половини ХХ століття було глибоко зумовлене соціально-політичними трансформаціями, що супроводжували модернізаційні процеси та наслідки революцій.¹⁰ Ці ідеології постали як реакція на виклики, породжені індустріалізацією, секуляризацією, руйнуванням традиційних соціальних ієрархій, а також кризами ліберальної демократії та капіталізму. В умовах глибоких змін, багато європейських суспільств стикнулися з внутрішніми суперечностями, політичною поляризацією та невдоволенням широких верств населення. Саме на тлі цієї кризи народжувалися концепти фашизму, націонал-соціалізму та інших форм ультраправих доктрин, що прагнули запропонувати «третій шлях» між буржуазним капіталізмом і марксистським соціалізмом.

Після Першої світової війни багато європейських країн зазнали кардинальних змін у політичній, економічній і соціальній структурах. Глибока деморалізація, спричинена військовими поразками, економічна криза та соціальна дезінтеграція традиційних верств, зокрема представників середнього класу – землевласників, підприємців та інтелігенції, створила ґрунт для пошуку нових політичних рішень. Зростання невдоволення суспільства викликало дискусії щодо майбутнього устрою держави: деякі політичні сили шукали шлях до демократизації, тоді як інші

¹⁰ Бекешкіна І. Ультраправі рухи в сучасній Європі: політичний контекст та суспільні загрози // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. – 2023. – №1. – С. 45–59.

виступали за авторитарну модель управління, що могла б забезпечити дисципліновану централізовану владу.

У цьому контексті відзначалися як загальні риси модернізаційного процесу (розвиток машинобудування, електротехніки, хімічної та суднобудівної промисловості), так і збереження елементів старої монархічної культури, що не встигла адаптуватися до нової епохи. За словами В. Корнхаузера, важливим чинником у створенні тоталітарних режимів став масовий рух, який надавав можливість особистому емоційному вибуху та політичній мобілізації громадян через обурення існуючим станом справ та надію на відновлення національної величі.

У Італії політична трансформація проходила в умовах, коли розчарування в ліберальних принципах і національна криза сприяли виникненню масових рухів. Фашизм, уособлений у дійстві Б. Муссоліні, виник як відповідь на потребу країни в оновленні державного устрою та відновленні національної гідності. В основі італійського фашизму лежала ідея, що суспільство має бути об'єднане навколо сильної особистості – «вождя», який здатний швидко й рішуче діяти у відповідь на виклики часу.

До цього долучалися такі ідеологічні та філософські концепції, як концепція тоталітаризму, яку розвивав італійський мислитель Джованні Джентіле. Він стверджував, що держава є сукупністю волі народу, яка об'єднується через особистісне лідерство та єдиний, органічно структурований апарат управління. Фашизм в Італії відрізнявся також тим, що зберігав окремі інститути громадянського суспільства, зокрема вплив католицької церкви, що слугувало певною гарантією традиційних моральних цінностей. Проте, при цьому, фашистський режим ретельно контролював всі сфери суспільного життя, здійснюючи функції ідеологічної пропаганди, мобілізації мас і централізації влади. Таким чином, політична тактика «обіцяти усім усе» стала засобом залучення різномірних соціальних груп до єдиного національного проєкту, що дозволило сформувати масову базу, котра пізніше стала основою державної влади.

На відміну від Італії, в Німеччині політична трансформація проходила в умовах ще більшої економічної та соціальної кризисності. Поразка у війні, обмежувальні умови Версальського договору, інфляційна криза і політична фрагментація стали каталізаторами для радикальних ідей. У цій атмосфері націонал-соціалістична доктрина, очолена Адольфом Гітлером, зуміла поєднати як революційні, так і контрреволюційні елементи¹¹.

Основними характеристиками німецького націонал-соціалізму стали:

- Масовий культ особистості: ідея «вождівської демократії» (нім. die Führerdemokratie) означала, що управління державою здійснюється через особистість лідера, який уособлює волю всієї нації.
- Ідеологічне обґрунтування расової відмінності: расова теорія, за якою «арійська» раса повинна була домінувати, слугувала як аргумент для ліквідації етнічних домішок і виправдання агресивної зовнішньої політики. Фраза «Blut und Boden» (кров і ґрунт) символізувала нерозривний зв'язок між расою та земельним простором, що визначав геополітичні амбіції Німеччини.
- Тотальний контроль над суспільством: монопольна партійно-ідеологічна диктатура, яка визначала усі аспекти суспільного й приватного життя, фактично ліквідує політичну опозицію та демократичні права.

Таким чином, немов паралель до італійського фашизму, націонал-соціалізм намагався відповісти на кризу модернізації та традиційної політичної системи, проте робив це через радикальну реорганізацію суспільства на засадах расової чистоти та абсолютного вождизму. Економічна модерність Німеччини з її розвиненою промисловою базою стала додатковим чинником, що посилив можливості держави перетворювати кризи на інструмент централізованого контролю.

Загальним знаменником як італійського фашизму, так і німецького націонал-соціалізму є намагання відновити державну велич і національну гідність

¹¹Хома Н.М. Політична думка ХХ — поч. ХХІ ст.: методологічний і доктринальний підходи: підручник у 2-х т. — Львів: Новий Світ — 2000. — Т.1. — 170-180 с.

за допомогою радикальних методів організації суспільства. Обидві доктрини пропонували вирішення гострих проблем модернізації за рахунок створення нового типу політичної спільноти, де індивідуальні інтереси підпорядковувалися загальнодержавним, а політична влада концентрувалася у руках харизматичних лідерів.

Застосовуючи політичну тактику «обіцяти усім усе», праворадикальні сили змогли залучити роз'єднані соціальні групи, що опинилися перед загрозою втрати статусу та економічного занепаду, до єдиного національного руху.

Спільним для обох моделей є також ідея тотального контролю над суспільством – від ідеологічної пропаганди до організації повсякденного життя громадян. Як стверджував Джованні Джентіле, фашизм, на відміну від класичних політичних концепцій, є радше методом мобілізації, який інтегрує індивіда з державою через систему цілковитої організації та контролю. У той же час націонал-соціалізм розширив цей підхід, доповнивши його расовою парадигмою, що дозволило обґрунтувати і легітимувати агресивну зовнішньополітичну стратегію та внутрішню політичну репресію.

В результаті, вплив фашизму та націонал-соціалізму на подальший розвиток ультраправого руху був надзвичайно значним. Обидві ідеології не лише стали моделлю для подальших авторитарних режимів, але й сформували «канон» ультраправої політики, що включає культ лідера, тотальний контроль над суспільством, ідеологічну мобілізацію мас та обґрунтування політичних рішень через концепції расової чи національної чистоти. Цей досвід і сьогодні впливає на сучасні форми ультраправих рухів, які адаптують класичні елементи тоталітаризму до нових політичних умов і технологій зв'язку.

Таким чином, аналіз суспільно-політичних трансформацій в Німеччині та Італії після Першої світової війни дозволяє зрозуміти, яким чином глибока криза модернізації та традиційних політичних інститутів сприяла виникненню ультраправих ідеологій. Фашизм і націонал-соціалізм, незважаючи на відмінності у підходах та реалізації, стали відповіддю на зневіру у демократичних процесах,

визначили форму масової мобілізації та заклали основи для подальшої еволюції ультраправого руху в Європі.

2.2. Етапи еволюції ультраправих після Другої світової війни

Після поразки фашистських режимів у Другій світовій війні ультраправий рух зазнав суттєвих трансформацій, обумовлених як міжнародним осудом тоталітарних ідеологій, так і змінами у суспільно-політичних реаліях світу. Умовно еволюцію ультраправих можна розділити на кілька ключових етапів:

1. Післявоєнна маргіналізація (1945–1960-ті роки)

У цей період ультраправі сили були значною мірою дискредитовані. Більшість неонацистських та неофашистських організацій діяли підпільно або в еміграції. У Європі приймалися закони, що забороняли пропаганду фашизму (наприклад, у ФРН). Проте вже в цей період почали з'являтися нові об'єднання — зокрема, в Італії (Італійський соціальний рух), Франції, Великій Британії.

2. Реорганізація та ідеологічна адаптація (1970–1980-ті роки)

Ультраправі намагаються дистанціюватися від відкритого неонацизму, пристосовуючи риторику до демократичних умов. Виникають нові теми: антикомунізм, антиімміграційна риторика, євроскептицизм. З'являються «нові праві» (*Nouvelle Droite*) у Франції, які апелюють до культурної ідентичності, а не до расової вищості.

3. Політична інституціоналізація (1990–2000-ті роки)

Після розпаду СРСР та зростання міграційних потоків, ультраправі партії починають здобувати підтримку виборців. Ультраправі сили поступово проникають у парламентську політику: Національний фронт у Франції (Марін Ле Пен), Австрійська партія свободи (Йорг Хайдер), Ліга Півночі в Італії. Вони змінюють риторику, позиціонуючи себе як "патріотичну альтернативу" традиційним партіям¹².

¹² Мартинюк Т.І. Трансформація праворадикальних партій у країнах ЄС: ідеологія, структура, вплив // Європейські студії. – 2022. – №2(8). – С. 23–37.

4. Правий популізм і цифровізація (2010-ті – сьогодні)¹³

Ультраправі використовують соціальні мережі для мобілізації підтримки, розповсюдження теорій змови та створення «альтернативних ЗМІ». Вони використовують теми безпеки, ідентичності, міграційної кризи, ісламофобії. Нові лідери (наприклад, Дональд Трамп, Маттео Сальвіні, Віктор Орбан) демонструють синтез правого популізму з елементами ультраправої ідеології. У Східній Європі націоналістичні сили часто використовують історичний ревізіонізм.

Після завершення Другої світової війни більшість держав Європи вжили рішучих заходів щодо заборони фашистських, нацистських та інших ультраправих організацій. Законодавчі обмеження, такі як Основний закон ФРН (Grundgesetz), який прямо забороняє діяльність організацій, що загрожують демократичному ладу, призвели до фактичної ліквідації багатьох радикальних груп. Подібна практика мала місце і в інших європейських країнах.

У відповідь на ці заборони ультраправі змушені були змінити тактику. Замість відкритої політичної боротьби, вони перейшли до латентних, прихованих форм існування.

Це включало:

- створення формально аполітичних або культурно-історичних товариств;
- діяльність у вигляді неформальних клубів, видавництв, музичних гуртів;
- використання криптомови та символіки, яка не підпадає під правову заборону (наприклад, заміна свастики на рунічні символи);
- конспіративну організацію структури та зв'язків.

Ультраправі почали також використовувати легальні канали, такі як участь у місцевих виборах через новостворені політичні об'єднання, які формально не були пов'язані з ідеологією нацизму, але фактично відтворювали її основні наративи. Водночас, ідеологічний вплив зберігався через пропаганду у підпільних виданнях, зібраннях ветеранів, а пізніше — в інтернет-середовищі.

¹³ Кучик А.В. Ультраправі тенденції в політичному розвитку Європи: виклики для демократичних цінностей // Гілея: науковий вісник. – 2024. – Вип. 180. – С. 110–115.

Такий перехід до латентного стану дозволив ультраправим зберегти ідеологічну тяглість та адаптуватися до нових умов, заклавши основу для подальшого відродження вже у нових формах у другій половині ХХ століття.

Після поразки фашистських режимів у Другій світовій війні ультраправі ідеології не зникли повністю. Вони трансформувалися в нові форми — неофашизм та неонацизм, які адаптувалися до нових політичних умов, зберігаючи при цьому основні ідеологічні засади.

Таблиця 1.2.

Основні характеристики неофашизму та неонацизму¹⁴

Характеристика	Неофашизм	Неонацизм
Ідеологічна основа	Відродження фашистських ідей у нових умовах, з акцентом на націоналізм, антикомунізм, авторитаризм.	Відтворення нацистської ідеології, включаючи расову перевагу, антисемітизм, ксенофобію.
Форма організації	Політичні партії, рухи, культурні організації.	Переважно підпільні групи, іноді легальні політичні партії.
Географія поширення	Італія, Франція, Іспанія, Німеччина, Великобританія.	Німеччина, Австрія, Скандинавія, США.
Основні цілі	Відновлення національної величі, боротьба з	Встановлення расової ієрархії, створення

¹⁴ Шевченко О.О. Політичний екстремізм у цифрову добу: нові інструменти впливу ультраправих // Політологічний вісник. – 2023. – №3. – С. 88–95.

	комунізмом, збереження традиційних цінностей.	етнічно чистої держави.
Символіка	Модифіковані фашистські символи, нові емблеми.	Використання нацистської символіки, іноді в зашифрованій формі.

Післявоєнне середовище змусило ультраправі сили відмовитися від прямої апеляції до фашистських та нацистських ідей. Вони почали існувати в латентних формах, використовуючи інші ідеологічні рамки — консерватизм, націоналізм, культурну ідентичність.

Замість відкритого заперечення демократії, неофашистські партії почали використовувати демократичні механізми — вибори, свободу слова, політичні союзи — для просування своїх ідей, часто під прикриттям боротьби з імміграцією, глобалізмом або ліберальною ідеологією.

Еволюцію ультраправих можна умовно поділити на чотири етапи¹⁵:

1. 1945–1960-ті. Підпільне існування, створення культурних організацій і спільнот ветеранів.
2. 1970–1980-ті. Відкрита активізація, створення партій, поява радикальних груп.
3. 1990–2000-ті. Інституціоналізація, участь у виборах, зростання політичного впливу.
4. 2010–2020-ті. Цифрова мобілізація, онлайн-пропаганда, глобалізація мереж.

Попри зміну риторики, ключові елементи ультраправої ідеології — ієрархічне бачення суспільства, етнічна чистота, культ нації та насильства — збереглися й трансформувалися відповідно до актуального контексту.

¹⁵ Політична ідеологія як духовний регулятор суспільно-політичного розвитку. Дьоміна О.С.. 2022. № 12/1 (128) грудень. С. 18-24.

Незважаючи на формальну легальність частини ультраправих організацій, їхня діяльність часто супроводжується агресією, мовою ворожнечі та підривом основ демократії, що потребує постійного моніторингу та протидії з боку держави та громадянського суспільства.

2.3. Політична та соціальна динаміка 1970–1990-х років як основа сучасного ультраправого дискурсу

Проведемо дослідження економічних криз та імміграція як фактори популяризації ультраправих рухів

Стагфляція, поєднання високої інфляції та безробіття, стала ключовим викликом для західноєвропейських економік після нафтових шоків 1973–1974 років, коли внаслідок ембарго країн ОПЕК ціни на нафту зросли вчетверо, спричинивши різке падіння ВВП та зростання інфляції до двозначних показників.

У відповідь центральні банки, особливо Федеральний резерв США, перейшли до жорсткої монетарної політики, підвищивши облікові ставки, що спричинило глибоке економічне сповільнення та зростання безробіття до понад 10 % у деяких країнах.

Посилення монетаристських підходів та скорочення державних соціальних витрат знизили довіру до традиційних партій урядування, створивши сприятливий ґрунт для політичних сил, які обіцяли радикальні рішення .

У 1973 році через економічну стагнацію Німеччина ввела мораторій на програму Gastarbeiter, припинивши набір гостьових працівників із-за меж ЄЕС; схожі обмеження було запроваджено і в інших західноєвропейських країнах.

Незважаючи на офіційне припинення, багато мігрантів залишилися в країні, а в 1980–1990-х роках їхні родини приєдналися до них, що призвело до мультикультурних суспільств, багато хто з яких стикалися з проблемами інтеграції та соціальної нерівності.

Наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років масова хвиля прохачів притулку, викликана конфліктами на Балканах та в Близькому Сході, у публічному дискурсі

європейських країн отримала ярлик «кризи міграції» та спричинила політичне загострення навколо теми кордонів.

Ультраправі рухи почали активно поєднувати економічне невдоволення зі ствердженнями про «ієрархію громад» та захист «корінних» від «чужинців», задекларувавши радикальний нативізм і закликаючи до обмеження громадянських прав іммігрантів.

Цей дискурс опирався на моральну аргументацію щодо захисту «справжньої» культури та соціальної солідарності серед «справжніх» громадян, водночас демонізуючи «Інших» як загрозу безпеці та добробуту.

Антимультікультуралізм і заклики до моносуспільства стали характерними ознаками програм таких партій, як Національне об'єднання у Франції та AfD у Німеччині, що дозволило їм закріпитися на центральних політичних рубежах.

Кінець ХХ- початок ХХІ ст. - період, коли на політичну арену виходять нові партії та об'єднання з різноманітними ідеологічними вподобаннями, намагаючись завоювати прихильність виборців. Не є винятком, які не відстають від провідних політичних партій, а успішно маніпулюють підтримкою народних мас. Як вже згадувалось раніше, популізм не є однозначним і може поєднувати в собі елементи кількох ідеологій, тому це явище знайшло своє відображення у багатьох різновидах. Серед найпопулярніших виділяють: правий та лівий популізм, соціал-популізм, націонал-популізм та «новий» або центристський популізм.¹⁶

Більше того, деякі з цих видів можуть зазнавати трансформацій під впливом політичних, економічних, демографічних чинників, і таким чином набувати радикального характеру. На європейському континенті прикладом правих популістів є польська партія «Право і справедливість», натомість ліві ідеї підтримують грецька партія «СІРІЗА» та іспанський «Podemos». Перш, ніж детальніше розглянути кожен із різновидів популізму, потрібно звернути увагу на ідеологічний сегмент цього феномену.

¹⁶Шведа Ю.Р. Теорія політичних партій та партійних систем. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім.І.Франка, 2013. - 175-179 с.

Хоча існує чимало підходів до тлумачення поняття «популізм», більшість дослідників надає перевагу ідеологічному підходу. Згідно з ним, популізм розглядається як система ідей, що базується на двох основних принципах: утилітаризмі та людиноцентризмі. У межах цього підходу також виділяється поняття «антиелітаризму», яке означає характерне для популістів негативне ставлення до еліт, що сприймаються як корумповані та зловмисні. Також це поняття включає критику істеблішменту, в тому числі відомих партій, ЗМІ, бюрократів інших рівнів. Еліта є антагоністом народу, тому другим атрибутом популізму є «людиноцентризм». Риторика популістів побудована на ідеї захисту інтересів «чесних і добрих» людей. Як зауважує Р. Кальтвассер, «популізм проголошує народний суверенітет «єдиним законним джерелом політичної влади».

Здебільшого популістські партії при визначенні ідеології спираються на вісь «праві/ліві» як основну. Кас Мудде¹⁷ визначає популізм як тонкоцентричну ідеологію, що протиставляє уявну однорідну групу «чистих людей» та «корумповану еліту», прагнучи зробити волю «народу» абсолютним політичним пріоритетом .

Ця риторика спирається на мобілізацію почуття несправедливості та скепсису до традиційної політичної еліти, пропонуючи спрощені рішення складних проблем через пряме волевиявлення, наприклад референдуми .

Популістська логіка посилює поляризацію, відкинувши компроміс та створивши образ ворога серед тих, хто не вважається «народом».

Ультраправі популістські партії поєднували ідею «народу» з етнонаціоналістичними установками, що виражалося в закликах відвернути міграцію та обмежити культурну різноманітність; цей синтез спостерігався в діяльності партій «Брати Італії» та Vox у Іспанії.

Нативістичний компонент штовхав до політики «welfare chauvinism», коли соціальні вигоди гарантувалися лише «корінним» громадянам, а мігрантам заборонялося їх отримувати.

¹⁷ Mudde, C. and Rovira Kaltwasser, C. (2012a) 'Populism and (Liberal) Democracy: A Framework for Analysis', in C. Mudde and C. Rovira Kaltwasser (eds), *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy?* Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1–26.

Популістська та нативістська риторика підсилювалася через медіа та соціальні мережі, що сприяло швидкому поширенню спрощених меседжів та формуванню «ехо-камер» серед потенційно лояльних виборців.

Опинившись при владі, популістські ультраправі сили часто починали обмежувати незалежність судової влади, централізувати контроль над медіа та підривати роль контрольних органів, трансформуючись у гібридні режими з ознаками автократії.

Яскравим прикладом є Угорщина, де за час правління Віктора Орбана відбувся комплексний «Будапештський план» з обмеження прав опозиції, реформування виборчої системи та контролю над засобами масової інформації.

Аналогічні тенденції простежувалися в Польщі під керівництвом PiS і в меншій мірі в Сербії та Чехії, де популістичні уряди нарощували втручання у судову систему та законодавчо звужували свободу слова.

Висновки до другого розділу

Становлення ультраправих ідеологій у Західній Європі зумовлено глибокими соціальними та політичними кризами, що охопили регіон у першій половині ХХ століття: економічна нестабільність, наслідки Першої світової війни, загроза поширення комунізму, слабкість парламентських демократій.

Ультраправі ідеології формувалися на основі європейської традиції авторитарного мислення, расових теорій, етнонаціоналізму, антисемітизму та антикомунізму, що отримали систематизацію в працях реакційних філософів і політичних теоретиків.

Ультраправі концепти втілилися у фашистських режимах Італії (Муссоліні), Німеччини (Гітлер), Іспанії (Франко), Португалії (Салазар), які створили зразки тоталітарних систем, заснованих на культурі лідера, однопартійності, насильстві та контролі над усіма сферами життя.

Історичні моделі фашизму стали не тільки прикладом для наслідування ультраправими після Другої світової війни, а й об'єктом ідеологічного переосмислення. Вони забезпечили фундамент для неофашизму та неонацизму, які пристосували класичні догми до нових умов.

Отже, Ультраправі ідеології об'єднали риси модерністського проекту (індустріалізація, мобілізація мас, технократія) з архаїчними консервативними цінностями — патріархат, традиційна мораль, міфологізація минулого.

РОЗДІЛ 3. ЕВОЛЮЦІЯ УЛЬТРАПРАВІХ ІДЕОЛОГІЙ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ У 2022–2024 РОКАХ

3.1. Основні ультраправі партії та рухи в країнах Західної Європи у 2022–2024 рр.

Війна в Україні, а також довготривалі економічні наслідки пандемії Covid-19 спричинили зростання суспільної фрустрації та відчуття нестабільності в європейських державах. У цьому контексті ультраправі політичні сили формують свій порядок денний, апелюючи до страхів та невдоволення громадян. Основу їхньої риторики складають євроскептичні позиції, жорстка антиімміграційна політика та вимоги щодо перегляду або повного скасування санкцій проти росії.

Вибори до Європарламенту у червні 2024 року, а також окремі національні кампанії засвідчили зростання впливу ультраправих у ряді країн. Одним із важливих чинників цього зростання є так званий ефект «транскордонного натхнення»: успіх подібних сил у сусідніх державах сприяє зміцненню їхніх позицій в інших.

Так, перемога ультраправих у Нідерландах у листопаді 2023 року стала поштовхом до значного посилення правих сил у Бельгії під час парламентських виборів 2024 року. Таким чином, транскордонність радикальних політичних наративів спричиняє ефект доміно на політичному ландшафті Європи.

Ще одним чинником є поступова ерозія політичного центризму, що проявляється у втраті довіри до традиційних еліт, нездатних ефективно реагувати на сучасні виклики.

Тривалі урядові кризи, як-от у Нідерландах та Бельгії, складні коаліційні переговори, а також політичні скандали, зокрема навколо імпічменту колишнього канцлера Австрії Себастьяна Курца, підривають авторитет центристських сил і створюють передумови для посилення крайніх політичних позицій.

Проведемо детальний країновий аналіз.

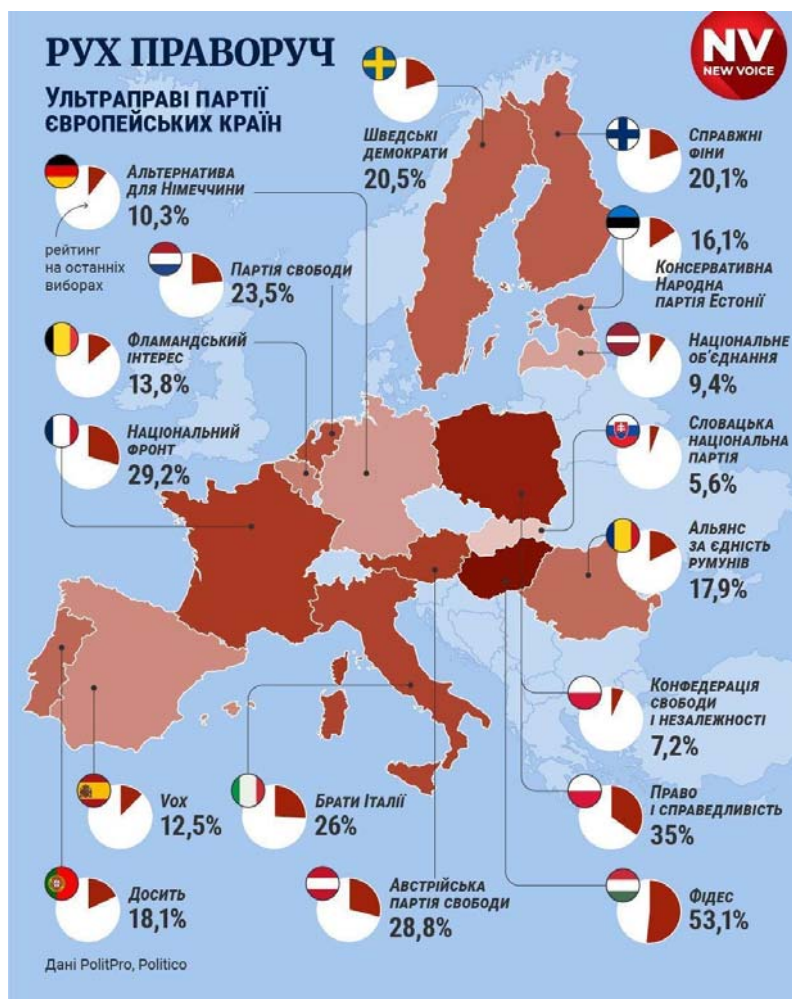

Рис.3.1. Рейтинг ультраправих партій 16 країн Європи

● Франція

Національне об'єднання (Rassemblement National, RN)

Під керівництвом Марін Ле Пен та Жордана Барделли, RN досягла значних успіхів на виборах до Європейського парламенту у 2024 році, збільшивши кількість місць з 18 у 2019 році до 30 у 2024 році, що зробило її найбільшою національною делегацією в ЄП. Партія також продемонструвала високі результати на дострокових парламентських виборах у липні 2024 року, отримавши понад 29% голосів у першому турі.

● Німеччина

Альтернатива для Німеччини (Alternative für Deutschland, AfD)

AfD продовжує зміцнювати свої позиції, особливо в східних регіонах країни. У 2024 році партія вперше здобула перемогу на регіональних виборах, а на федеральних виборах 2025 року посіла друге місце, ставши найбільшою опозиційною силою. Незважаючи на внутрішні конфлікти та скандали, AfD зберігає стабільну підтримку виборців.

● Італія

Брати Італії (Fratelli d'Italia, FdI)

FdI, під керівництвом Джорджі Мелоні, здобула 25.99% голосів на парламентських виборах у вересні 2022 року, ставши провідною політичною силою в країні. Партія має коріння в Італійському соціальному русі (MSI), що виник після Другої світової війни.

● Нідерланди

Партія свободи (Partij voor de Vrijheid, PVV)

На парламентських виборах у листопаді 2023 року PVV, очолювана Гіртом Вільдерсом, отримала 23.49% голосів, що стало найкращим результатом для партії. Хоча формування уряду виявилось складним, PVV залишається впливовою силою в нідерландській політиці.

● Іспанія

Вох продовжує відігравати важливу роль у політичному житті Іспанії, хоча на виборах 2023 року партія втратила 19 місць у парламенті, залишившись третьою

за величиною політичною силою. Vox активно виступає за збереження національної єдності та проти сепаратизму.

Ультраправі партії в Західній Європі демонструють тенденцію до об'єднання та координації дій на європейському рівні. У червні 2024 року було створено новий альянс «Патріоти за Європу» (Patriots for Europe), до якого увійшли партії з Угорщини, Австрії та Чехії. Цей альянс спрямований на захист національного суверенітету та традиційних європейських цінностей.

Зростання впливу ультраправих партій у Західній Європі у 2022–2024 роках є результатом комплексних соціально-економічних та політичних факторів¹⁸.

Ці партії успішно адаптуються до нових викликів, використовуючи транснаціональні зв'язки та спільну риторику для зміцнення своїх позицій як на національному, так і на європейському рівнях.

Окрім цього, ультраправі партії дедалі більше фокусуються на внутрішньополітичних загрозах, зсуваючи акценти з зовнішньої агресії — зокрема російської — на внутрішні проблеми¹⁹.

Такий підхід загрожує зовнішньополітичним інтересам України, адже зменшує увагу до її боротьби з російською агресією.

Натомість домінує дискурс пошуку «внутрішнього ворога», в якості якого часто виступають іммігранти. Антиіммігрантська риторика стає ключовим інструментом мобілізації, витісняючи із суспільного обговорення питання безпеки на міжнародному рівні.

3.2. Ідеологічні трансформації: адаптація до нових викликів

У XXI столітті світ зіштовхнувся з низкою глобальних викликів — пандемією COVID-19, повномасштабною війною в Україні та енергетичною кризою. Ці події

¹⁸ Житко А. «Вибух популізму» у XXI столітті: дослідницькі інтенції щодо визначення «універсальних» характеристик. Сучасне суспільство. 2024. Вип. 2. С. 72–81.

¹⁹ Соловей І.О. Соціокультурні чинники підтримки ультраправих в Європі // Вісник Київського національного університету імені Шевченка. Серія: Політологія. – 2022. – №1. – С. 49–54.

спричинили глибокі зрушення у політичному мисленні, змусивши ідеології адаптуватися до нових розумів.

Пандемія COVID-19 стала каталізатором для посилення державного контролю, зміщення акценту на колективну безпеку, а також породила недовіру до традиційних джерел інформації. Ці процеси сприяли зростанню популістських наративів, що апелюють до «здорового глузду» та опору «елітарним» структурам. Частина ультраправих рухів використала антивакцинаторські настрої для розширення своєї аудиторії.

Російське вторгнення в Україні²⁰ у 2022 році стало критичним моментом для європейської ідеологічної сцени. Війна чітко розмежувала політичні сили за відношенням до авторитаризму, національного суверенітету та європейської інтеграції. Багато мейнстримних партій переглянули свої позиції щодо оборонної політики, підтримки НАТО та постачання зброї, що раніше сприймалося як табу.

Війна не лише привернула увагу до традиційних роздумів про державний суверенітет, оборону та національну безпеку, а й змусила багато європейських країн переосмислити власну та внутрішньополітичну ідеологію.

Європейські мейнстримні політичні сили були змушені зайняти більш рішучу позицію щодо обороноздатності, підтримки НАТО та збільшення військових бюджетів. Зокрема, Німеччина оголосила про історичне зростання витрат на оборону, що раніше суперечило її післявоєнній доктрині стриманості.

Водночас праві та ультраправі політичні сили також зазнали трансформації. Частина з них відкрито підтримала Україну, аби дистанціюватися від проросійської репутації, яка раніше базувалася на спільній антимигрантській та антиглобалістській риториці. Інші, залишилися на позиціях «нейтралітету» чи «антивоєнного скептицизму», апелюючи до страхів щодо втягнення Європи у тривалу війну та її економічних наслідків.

Таким чином, війна в Україні стала своєрідним «лакмусовим папірцем» для ідеологічної послідовності європейських політичних сил, розділивши їх на

²⁰ Крайні праві політичні партії в країнах Європи: ідеологічний та електоральний виміри. Гримська М.І. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/ea8/dis_Grymska%20M.I..pdf.

прихильників ліберального світового порядку та захисників ізоляціонізму чи примирення з агресором.

Енергетична криза, яка загострилася внаслідок війни, призвела до перегляду екологічних стратегій та посилила національний протекціонізм. Істотно були змінені підходи європейських країн до енергетичної політики, в тому числі — до реалізації екологічних стратегій, а також змусило уряди активніше інвестувати в розвиток атомної енергетики, яку деякі екологічні рухи раніше категорично не підтримували.

Це призвело до внутрішніх протиріч у програмах багатьох партій — особливо лівих і зелених, які були змушені балансувати між ідеологічною послідовністю та потребами енергетичної безпеки.

У політичному плані це відкрило нові можливості для правих та популістських сил, які використовують ситуацію для критики «зеленого лобі», звинувачуючи його у зростанні цін на енергоносії, інфляції та нестабільності енергопостачання. Частина електорату почала схилитися до «реалістичних» чи «традиційних» рішень, підтримуючи ідеї щодо повернення до національного енергетичного суверенітету та відмови від жорстких екологічних зобов'язань.

У Німеччині, де тривалий час реалізовувалася стратегія *Energiewende* (енергетичний перехід до чистих джерел), уряд змушений був переглянути свої пріоритети.

Зелені, які входять до правлячої коаліції, погодилися на тимчасове продовження роботи вугільних електростанцій та затримку закриття АЕС. Це викликало хвилю критики з боку як опозиційних правих сил (наприклад, «Альтернатива для Німеччини»), так і радикальніших екологічних рухів, які звинуватили уряд у зраді принципів.

Франція, на відміну від Німеччини, сприйняла кризу як можливість для зміцнення атомної енергетики, яку президент Еммануель Макрон охарактеризував як «ключ до енергетичного суверенітету». У відповідь на війну та інфляцію уряд Франції розпочав нову програму будівництва реакторів, а також посилив

державний контроль над енергетичним сектором. Це стало підставою для нового синтезу ліберального економічного підходу з елементами державного втручання.

Італія, яка значною мірою залежала від російського газу, переорієнтувалася на постачання з Алжиру та країн Близького Сходу. Влада Джорджі Мелоні, що представляє правоконсервативну політичну силу, активно просуває ідею енергетичного націоналізму — підкреслюючи потребу в національній безпеці, контролю над інфраструктурою та відновлення внутрішнього виробництва енергії. У риторичі її партії дедалі частіше лунає критика ЄС за надмірну екологічну регульованість і спроби нав'язати країнам жорсткі кліматичні стандарти.

Угорщина, де прем'єр Віктор Орбан дотримується відверто проросійської лінії, використала енергетичну кризу для виправдання подальшої співпраці з Росією, зокрема у межах проекту АЕС «Пакш-2», яку будує російська компанія «Росатом». Орбанова риторика об'єднує енергетичний прагматизм із націоналістичним опором «диктату Брюсселя», що апелює до суверенітету як центральної ідеологемі.

Загалом, енергетична криза спричинила часткову ревізію ідеології «зеленого переходу», який тепер часто трактується не як самодостатня мета, а як елемент ширшої парадигми безпеки, самозабезпечення та геополітичної стійкості. Ці зрушення змусили політичні сили адаптувати свою риторику: ліві почали говорити про «справедливий перехід» з урахуванням соціальних потреб, центристи — про енергетичний реалізм, а праві — про повернення до «традиційних» джерел як символ національного контролю та стабільності.

Таким чином, енергетична криза стала не лише економічним, а й ідеологічним випробуванням. Вона продемонструвала крихкість зелених ініціатив у періоди глобальних потрясінь і водночас змусила країни Європи замислитися над необхідністю поєднання екологічної доцільності з геополітичною реальністю.

Гібридизація ідеологій стала однією з ключових тенденцій. Ультраправі рухи дедалі частіше інтегрують елементи мейнстримної риторики — захист соціальних благ, турботу про екологію, критика глобалізму — і цим стають привабливішими

для ширшої аудиторії. Гібридизація ідеологій стала однією з ключових тенденцій сучасного політичного ландшафту.

Зокрема, ультраправі рухи дедалі частіше адаптують і вбудовують у свою риторику окремі елементи мейнстримних наративів — таких як захист соціальних благ, підтримка екологічних ініціатив чи боротьба з транснаціональними корпораціями для розширення своєї електоральної бази та легітимації в очах поміркованих виборців.

У Франції партія «Національне об'єднання» (колишній «Національний фронт») Марін Ле Пен демонструє типовий приклад такої гібридизації²¹. Вона поступово відмовилася від відкрито-расистської та неонацистської риторики 1990-х років, перейшовши до мови «соціального патріотизму»: захист національного виробника, боротьба з бідністю, стримування цін на енергоносії, а також поміркована критика Європейського Союзу. У 2022 році Ле Пен публічно підтримала ідею державного регулювання цін на паливі — ідею, що традиційно була характерною для лівих. Ця стратегія дозволила їй значно розширити підтримку серед робітничого класу та молоді, які зазнали економічного удару від інфляції та пандемії.

В Італії правоконсервативна партія «Брати Італії» Джорджі Мелоні²² поєднує радикальні та традиційні цінності (батьківщина, нація, християнство) з активною соціальною риторикою — підтримкою малого бізнесу, сімейних дотацій, захистом працівників від впливу глобального ринку. «національна альтернатива» корумпованому естаблішменту.

У Нідерландах ультраправий лідер Герт Вілдерс²³ із Партії свободи раніше фокусувався виключно на антимігрантських та ісламофобських темах, але згодом почав просувати соціальну політику — наприклад, обіцянки щодо захисту пенсій, збереження соціального житла для «корінних голландців» та стримування цін на

²¹ Pirro, A. L. P. The Populist Radical Right in Central and Eastern Europe // *East European Politics*. – 2023. – Vol. 39(2). – P. 147–165.

²² Wodak, R. *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean*. – SAGE Publications, 2022.

²³ Arzheimer, K. Explaining Electoral Support for the Radical Right in Western Europe: A Literature Review // *European Journal of Political Research*. – 2022. – Vol. 61. – P. 132–152.

продукти харчування. Його позиція поєднує культурний націоналізм із соціальним популізмом.

Гібридні ідеології також активно використовують мову «турботи» про звичайного громадянина, спираючись на образ «зрадженого середнього класу», який страждає від міграції, глобалізації, ЄС, екологічних податків тощо. Водночас відбувається поступове «змивання» кордонів між лівим і правим дискурсом: праві говорять про соціальну справедливість, а ліві — про безпеку та порядок. Це робить традиційні ідеологічні поділи дедалі менш релевантними в очах виборців.

Таким чином, сучасні ідеологічні трансформації демонструють не лише зміну змісту, а й формату ідеологічної боротьби. Гібридні, адаптивні та емоційно заряджені ідеології стають головними гравцями на політичній арені у відповідь на виклики нової епохи.

3.3. Вплив ультраправих сил на політику ЄС і міждержавні відносини

Ультраправі сили дедалі активніше впливають на формування політики ЄС та позиції окремих держав у сфері міжнародних відносин. Їхній вплив зростає не лише на національному рівні, а й у рамках Європейського парламенту, де вони формують потужні фракції, здатні блокувати або змінювати ініціативи, пов'язані з міграційною політикою, обороною, розширенням ЄС та підтримкою України.

Ставлення до ЄС серед ультраправих зазвичай є критичним. Вони сприймають Європейський Союз як наднаціональну бюрократичну структуру, що обмежує суверенітет національних держав.

Замість глибшої інтеграції ультраправі виступають за Європу націй — тобто таку модель, де ключові рішення залишаються за національними урядами.

Водночас, повна відмова від членства в ЄС, як у випадку (Brexit) трактується як крайній варіант, і дедалі частіше поступається прагматичній стратегії «боротьби зсередини». Наприклад, французьке Національне об'єднання вже не закликає до виходу з ЄС чи єврозони, натомість намагається змінити їхню політику в напрямку більшої суверенності окремих країн.

Ставлення ультраправих сил до НАТО в Європі є неоднорідним і залежить від історичного, геополітичного та економічного контексту кожної конкретної країни. Загалом можна виділити дві основні тенденції: прагматичну підтримку НАТО як інструмент безпеки (особливо в країнах Східної та Центральної Європи) та скептицизм або відверту ворожість до Альянсу (частіше — в Західній Європі).

Підтримка НАТО ультраправих сил :

Польща (партія Право і справедливість прихильників НАТО) — один із найактивніших прихильників НАТО в регіоні. Польські ультра консерватори розглядають Альянс як ключовий захист від російської агресії. Вони виступають за посилення східного флангу НАТО та розміщення американських баз на території Польщі.

Країни Балтії (націоналістичні сили в Литві, Латвії, Естонії) — подібно до Польщі, демонструють майже одностайну підтримку НАТО як гаранта безпеки. Навіть праворадикальні сили не ставлять під сумнів доцільність членства.

Фінляндія (партія Фіні / Perussuomalaiset) — хоча раніше займала нейтральну позицію, після початку війни в Україні підтримала вступ країни до НАТО. Партія наголошує на «фінському суверенітеті в межах Альянсу», але в цілому визнає НАТО необхідним для відповіді на загрозу з боку Росії.

Скептично відносяться та піддаються критиці такі ультраправі сили:

Угорщина (партія ФІДЕС Віктора Орбана) — офіційно не виступає проти членства в НАТО, але проводить політику затягування рішень (наприклад, з ратифікацією вступу Швеції) і просуває наративи про необхідність «мирних переговорів», що збігається з російською риторикою.

Франція (партія Національне об'єднання) — Ле Пен публічно заявляла про необхідність виходу Франції з об'єданого командування НАТО та створення незалежної європейської системи безпеки. Водночас партія не заперечує участі в Альянсі, але виступає за його реформу в інтересах суверенитету Франції.

Німеччина (Альтернатива для Німеччини) — відкрито критикує НАТО як «інструмент американського впливу» і виступає за стратегічне зближення з Росією.

Партія часто використовує антинатівську риторику в контексті енергетичної безпеки та світу.

Італія (Брати Італії) — позиція більш поміркована: формально підтримує НАТО, але з акцентом на потребі «збалансованих» відносин з партнерами та автономності ЄС у сфері безпеки. Ультраправі в Італії також закликають не втягувати країну в чужі конфлікти.

Австрія (Партія свободи) — через нейтральний статус країни офіційно не підтримує вступ до НАТО. Партія просуває концепцію нейтралітету як частину національної ідентичності і водночас критикує західний військовий блок за провокування конфліктів.

Таким чином, ставлення ультраправих до НАТО балансує між безпековим прагматизмом та націоналістичною критикою. У країнах, де історичний досвід диктує страх перед Росією, НАТО сприймається як необхідне. В інших — як символ залежності від США, що суперечить ідеї національного суверенітету.

Ставлення до України часто виявляє розкол усередині ультраправого спектру, «нейтралітету», «дипломатії» та «деескалації».

Таким чином, вплив ультраправих сил на політику ЄС полягає не лише в радикалізації дискурсу, а й у прагматичному просуванні національного інтересу під прикриттям патріотичної риторики. Їхня присутність у національних урядах та європейських інституціях спонукає до переоцінки балансу між європейською інтеграцією та національним суверенітетом — питання, яке залишається центральним у сучасній ідеологічній боротьбі.

У Швеції ультра ультраправа партія Шведські демократи (Sverigedemokraterna)²⁴, яка ще кілька років тому перебувала на політичній периферії, зараз є ключовим партнером у підтримці правоцентристського уряду.

Її програма поєднує жорстку міграційну політику з євроскептицизмом та наголосом на національній культурі. Щодо України, партія офіційно підтримує надання допомоги, однак частина її електорату демонструє настороженість щодо

²⁴ Daniele Albertazzi and Duncan McDonnell. 2024. Introduction: The sceptre and the spectre. In *Twenty-first century populism*. Springer, P. 9.

втягнення Швеції у глобальні конфлікти. Також вона є противником надмірної інтеграції з ЄС і виступає за «європейське співробітництво» замість централізованої політики з Брюсселя.

В Іспанії праворадикальна партія Vox активно просуває наративи про необхідність «захисту ідентичності Іспанії» від міграції, лівого лібералізму та європейської бюрократії. Vox підтримує зміцнення зовнішніх кордонів ЄС, скептично ставиться до Зеленого курсу та екологічних ініціатив ЄС, які вона вважає загрозою для сільського господарства та енергетичної незалежності. Щодо України, Vox виступає на підтримку Києва, але в риториці часто наголошує на важливості захисту внутрішніх інтересів Іспанії перш за все.

У Німеччині ультраправа партія Альтернатива для Німеччини (AfD) значно посилила свої позиції на тлі економічної нестабільності та міграційних викликів. Вона виступає за вихід Німеччини з ЄС (Dexit), припинення військової допомоги Україні та зняття санкцій з Росії — все це під гаслом захисту національного інтересу. AfD активно критикує НАТО, називаючи його реліктом Холодної війни, та просуває ідею «мультиполярного світу» з меншою залежністю від США.

У Фінляндії Партія фінів (Perussuomalaiset), яка нещодавно увійшла до правлячої коаліції, також демонструє гібридну позицію: офіційно підтримує вступ до НАТО та допомогу Україні, але водночас виступає за жорсткі обмеження міграції, скорочення кліматичних ініціатив ЄС та посилення економічного націоналізму.

Ці приклади показують, що ультраправі в різних країнах використовують локальні контексти, щоб адаптувати спільні ідеологічні меседжі – євроскептицизм, націоналізм, популізм – під вимоги власного електорату. В результаті формується нова політична карта Європи, де традиційний поділ на правих і лівих дедалі більше поступається поділу між глобалістами та сувереністами.

Транснаціональна співпраця ультраправих рухів у Європі є важливим фактором їхньої політичної ефективності та зростання впливу в останні роки.

Попри наголос на національному суверенітеті²⁵, захисті власних кордонів та антиглобалізмі, ультраправі партії активно будують міждержавні альянси з метою обміну стратегіями, мобілізації електорату та посилення тиску на інституції Європейського Союзу.

Розглянемо форми співпраці ультраправих рухів у Європі.

Європарламентські фракції. Найбільш формалізованою формою співпраці є участь у фракціях Європарламенту, таких як:

Ідентичність і демократія (ID) — включає такі партії як Національне об'єднання (Франція), Ліга (Італія), Партія свободи (Австрія), Альтернатива для Німеччини. Ці партії координують свою політику щодо міграції, безпеки, суверенітету.

Європейські консерватори та реформісти (ECR) — до неї входять Право та справедливість (Польща), Вокс (Іспанія), Брати Італії. Ця група має більш консервативно-націоналістичний, аніж радикально-популістський характер.

Міжнародні конференції та форуми. Наприклад, "Національний консерватизм" (NatCon), де зустрічаються праві політики з США, Великобританії, Угорщини, Польщі. Такі форуми є майданчиками для створення спільної риторики про «традиційні цінності», «антиглобалізм», «захист християнської цивілізації».

Фінансова та медійна підтримка. Деякі партії отримують підтримку від однодумців з-за кордону — наприклад російський вплив через фінансування французького Національного об'єднання (кредит у 2014 р. від російського банку), або підтримка угорським урядом закордонних правих ЗМІ та освітніх програм.

Координація через соціальні мережі. Ультраправі лідери використовують Twitter/X, Telegram, YouTube для поширення уніфікованих меседжів — «втрата національного суверенітету», «міграційна загроза», «ліві зруйнували традиції». З'являються спільні кампанії хештегів або відео, що підсилюють спільний наратив.

²⁵ Abdul Noury and Gerard Roland. 2024. Identity politics and populism in Europe. Annual Review of Political Science 23 (2024), P.421.

Марін Ле Пен (Франція) регулярно співпрацює з Маттео Сальвіні (Ліга , Італія), з яким обговорює європейську безпеку та міграційну політику. Вони разом проводили мітинги перед виборами до Європарламенту.

Віктор Орбан (Угорщина) став символом «правого інтернаціоналу» — його урядові медіа підтримують праві сили в Італії, Польщі, Іспанії, а Будапешт перетворився на осередок міжнародних правових конференцій.

Польща та Італія співпрацюють у межах ECR не лише на рівні ЄС, а й у спільних ініціативах на тему оборони, сімейної політики, консервативної освіти.

Таким чином, транснаціональний характер ультраправих рухів суперечить їхній декларативній ізоляціоністській риторичі, але на практиці виявляється стратегічно вигідним.

Висновки до третього розділу

Отже, зростання популярності ультраправих сил у Західній Європі у 2022–2024 роках є чіткою тенденцією, що відображає загальне розчарування частини населення традиційними партіями, економічною нестабільністю, міграційними викликами та зростанням тривожності у сфері безпеки.

Модернізація риторики ультраправих політичних сил дозволила їм успішніше інтегруватися у політичний мейнстрім. Вони дедалі частіше відходять від відкрито радикальної чи расистської риторики, маскуючи її під «захист культурної ідентичності», «суверенітет» та «безпеку».

Інституційний прорив ультраправих у Франції, Італії, Німеччині, Швеції та інших країнах виявляється як у зростанні присутності у парламентах, так і в реальному впливі на політичні рішення — іноді навіть у формі коаліційної участі у владі.

Використання соціальних мереж і діджитал-технологій для мобілізації молоді, поширення меседжів та формування альтернативної інформаційної повістки стало важливим інструментом їхнього впливу.

Міжнародна координація та взаємовплив між праворадикальними рухами в Європі — через конференції, спільні платформи та обмін стратегіями — посилює ідеологічну єдність та масштаб їхньої діяльності.

Загроза демократичним цінностям з боку деяких ультраправих ініціатив стає предметом занепокоєння міжнародних організацій, правозахисників та ЗМІ — з огляду на тенденції до обмеження свобод, ксенофобських заяв та антиінституційної риторики.

РОЗДІЛ 4. СУЧАСНІ УЛЬТРАПРАВІ РУХИ ТА ПАРТІЇ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

4.1. Політична діяльність ультраправих партій у країнах Західної Європи

Розглянемо та проаналізуємо динаміку виборчої підтримки ультраправих партій. Ультраправі політичні сили в Західній Європі зазнали значної трансформації протягом останніх десятиліть. Від маргінального статусу у післявоєнний період вони поступово перейшли до становлення впливовими політичними гравцями у ряді держав. Починаючи з 1990-х років, спостерігається стійке зростання їхньої виборчої підтримки, що особливо посилилося у 2010-х роках на тлі міграційної кризи, зростання ісламофобських настроїв та невдоволенням частини електорату глобалізаційними процесами.

У Франції значний успіх демонструє партія «Національне об'єднання», яка стабільно набирає понад 20% голосів на президентських та парламентських

виборах. В Італії популярності набула «Ліга» Маттео Сальвіні²⁶, яка трансформувалася з регіоналістської у націоналістичну ультраправу силу. У Німеччині «Альтернатива для Німеччини» (AfD), заснована у 2013 році, стрімко здобула підтримку виборців, зокрема в східних землях. Подібна тенденція спостерігається також у Нідерландах, Австрії, Швеції та Бельгії.

Підвищення підтримки ультраправих пов'язується з рядом соціальних та економічних чинників: зростанням нерівності, почуттям втрати національної ідентичності, міграційною напругою та недовірою до традиційних політичних еліт. Електорат цих партій зазвичай складається з представників робітничого класу, молоді та жителів малих міст.

Ультраправі партії Західної Європи відзначаються специфічною ідеологічною базою, що включає націоналізм, антиімміграційні позиції, євроскептицизм та авторитарні елементи. Їхня риторика часто апелює до «традиційних цінностей», «порядку», «національного суверенітету» та «захисту кордонів».

Однією з ключових особливостей є акцент на антиімміграційній політиці, особливо щодо мусульманських громад. Ці партії висувують ідею культурної несумісності іммігрантів із західним суспільством, що підкріплюється популістською риторикою про «загрозу ісламізації».

В економічному плані, риторика часто поєднує елементи протекціонізму з соціальними обіцянками — наприклад, збереження соціальних виплат для «справжніх громадян», протидія аутсорсингу робочих місць, контроль над транснаціональними корпораціями.

Щодо Європейського Союзу, ультраправі партії зазвичай демонструють скепсис або відкриту ворожість до інтеграційних процесів. Вони закликають до відновлення «національного суверенітету», виходу з євросони або ж реформування ЄС на користь національних держав.

²⁶ Пробойв О.А. Економіка Італії в контексті кризи заборгованості країн ЄС. Світове господарство і міжнародні економічні відносини. Випуск 13-2. 2024. С. 19 – 24.

У риторичі таких партій простежується маніпулятивне використання страху, негативних емоцій і конфронтаційного стилю. Вони активно використовують соціальні мережі для прямої комунікації з електоратом, обходячи традиційні медіа, які часто звинувачують у "упередженості".

Програми ультраправих партій Західної Європи вирізняються комплексом націоналістичних, антиглобалістичних, популістських та консервативних ідей, які адаптуються до специфіки національного політичного контексту. Незважаючи на відмінності між окремими країнами, спільними для більшості ультраправих є кілька характерних рис.

У центрі ідеології ультраправих — захист національної ідентичності, мови, традицій та культури. Вони проголошують концепт «етнічної» нації, яка повинна зберігати свою «чистоту» і не піддаватися «розмиванню» через імміграцію чи мультикультуралізм. На цьому тлі посилюється критика «західного лібералізму», глобалізму та мультикультурної політики.

Центральним елементом програм є різка опозиція до міграції, особливо з країн Близького Сходу, Африки та Південної Азії. Іммігрантів часто зображають як загрозу національній безпеці, культурі, соціальній системі та ринку праці. Антиімміграційна політика є центральним стовпом ідеології ультраправих партій у країнах Західної Європи. Ці політичні сили використовують тему міграції як інструмент мобілізації виборців, апелюючи до страхів щодо втрати національної ідентичності, погіршення безпеки та навантаження на соціальні системи.

Основні складові антиімміграційної політики:

● Обмеження в'їзду мігрантів

Більшість ультраправих партій вимагають запровадження суворого контролю над кордонами та істотного скорочення кількості легальних мігрантів. Також лунають заклики до закриття кордонів для шукачів притулку, зокрема з мусульманських країн.

● Депортація нелегальних мігрантів

Стандартною пропозицією є примусова депортація мігрантів, що перебувають у країні незаконно. У Франції, Італії та Німеччині ультраправі партії просувають законодавчі ініціативи, спрямовані на пришвидшення процедур видворення.

● Скасування пільг для іммігрантів

Партії закликають до скасування або обмеження соціальних виплат, медичного обслуговування, освітніх послуг та житлових субсидій для мігрантів. Пріоритет у доступі до цих ресурсів має надаватися «корінним громадянам».

Ультраправі активно критикують політику мультикультуралізму, звинувачуючи її в «розмитті» національної культури. Вони пропонують концепцію «асиміляції», яка передбачає, що всі, хто прибуває, повинні повністю прийняти домінуючу культуру.

Особлива увага приділяється мусульманській імміграції. Часто використовується риторика про «ісламську загрозу», «небезпечне гетто» чи «шаріатські зони». Наприклад, Партія свободи в Нідерландах пропонувала заборонити мечеті та ісламські школи.

Антиімміграційна політика часто супроводжується популістською риторикою, яка поділяє суспільство на «своїх» і «чужих», використовуючи страх як елемент політичної мобілізації.

Більшість ультраправих партій критично ставиться до Європейського Союзу, звинувачуючи його в обмеженні національного суверенітету, нав'язуванні бюрократичних рішень і заохоченні міграційної політики. Деякі, як французьке «Національне об'єднання», пропонують реформу ЄС, інші — як AfD у Німеччині — закликають до радикальніших кроків, зокрема виходу з єврозони²⁷.

Ультраправі сили дедалі частіше поєднують націоналістичну риторіку з елементами лівої економічної політики. Вони виступають із заявами про захист соціальних гарантій, підтримку малозабезпечених груп населення та критику

²⁷ Іваненко М.О. Динаміка партій ультраправого спрямування у країнах Західної Європи // Зовнішні справи. – 2024. – №1. – С. 56–63.

економічної еліти, яку подають як відсторонену від інтересів «простого народу». При цьому наголошується на перевагах для «корінного» населення під час розподілу державних ресурсів.

Ультраправі підтримують жорстку кримінальну політику, розширення повноважень поліції, обмеження свобод для груп, які вони вважають «небезпечними». Вони закликають до боротьби з «внутрішніми ворогами» — екстремістами, анархістами, антифашистами та іноді представниками ЛГБТ-спільноти.

Ультраправі виступають проти ліберальних цінностей, зокрема прав людини в їх універсалістському трактуванні. Вони критикують політичну коректність, гендерну рівність, «лівий активізм», позиціонуючи себе як «голос здорового глузду». Ультраправі партії активно використовують інтернет, соціальні мережі та альтернативні платформи для поширення своїх ідей. Їхня комунікація спрямована на мобілізацію протестного електорату, оминаючи традиційні ЗМІ, які зазвичай розглядаються як «засоби системи».

4.2. Вплив ультраправих ідеологій на політичні процеси в Західній Європі

Ультраправі партії Західної Європи, які ще кілька десятиліть тому перебували на політичній периферії, нині дедалі частіше впливають на загальнонаціональний політичний порядок денний. Їхній успіх змушує традиційні політичні сили — як правоцентристські, так і лівоцентристські — переглядати свої стратегії, риторику та програми.

Термін «санітарний кордон» (фр. *cordon sanitaire*) у політичному контексті означає цілеспрямовану стратегію відмежування традиційних політичних сил від ультраправих партій з метою не допустити їх до влади або політичного впливу. Такий підхід став особливо поширеним у Західній Європі з кінця ХХ століття, коли ультраправі сили почали здобувати відчутну підтримку виборців.

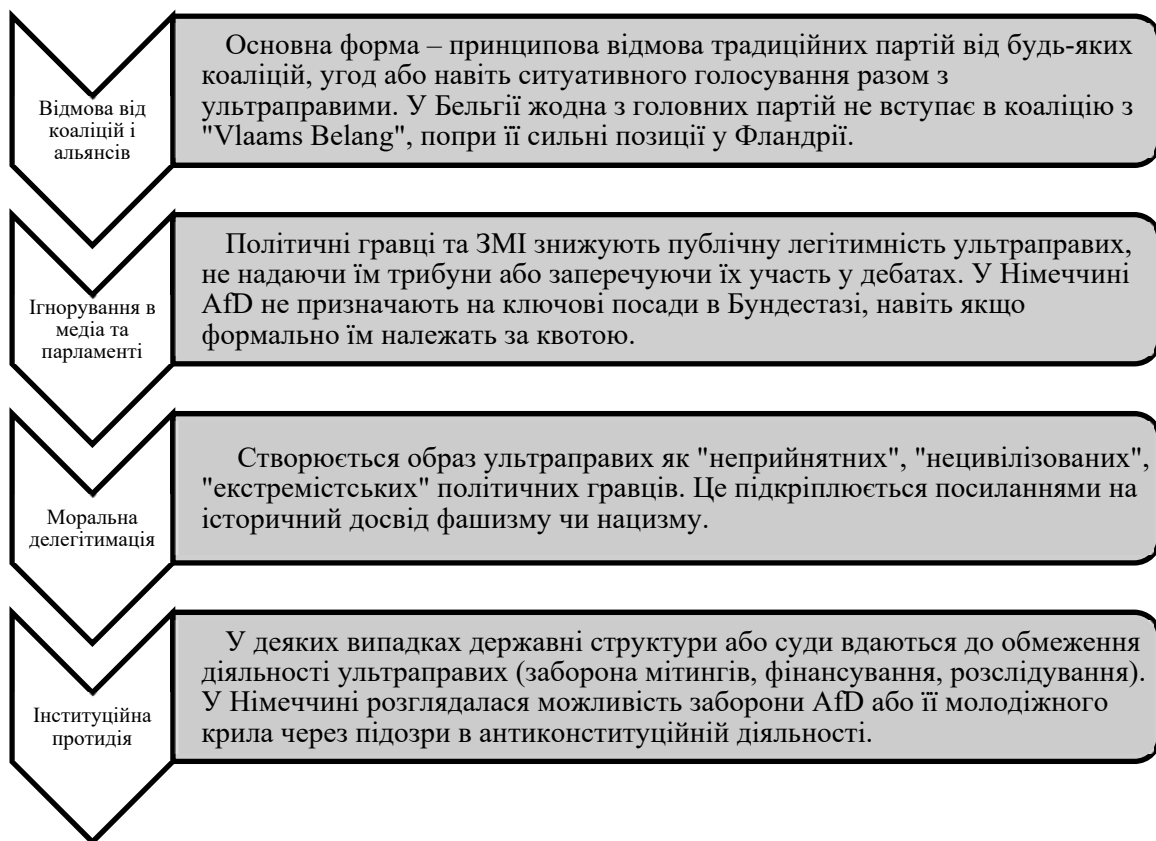

Рис.4.1 Форми реалізації «санітарного кордону»²⁸

Попри широке застосування, санітарний кордон не завжди ефективний:

- Ультраправі використовують ізоляцію як доказ того, що вони «справжня опозиція», «єдині, хто говорить правду»;
- Ізоляція не заважає їм здобувати виборчу підтримку та впливати на політичний дискурс;
- У деяких випадках кордон порушується, як це сталося у Швеції (2022), де Шведські демократи вперше отримали вплив на уряд через коаліцію з консерваторами.

У 2024 році у багатьох країнах спостерігається послаблення «санітарного кордону». Частина правоцентристських партій починає розглядати коаліції з ультраправими як тактичну необхідність. Це веде до поступової нормалізації їхньої присутності в політичному житті.

²⁸ М. С. Каменецький. «Санітарний кордон» // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т./Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. — К.:Знання України, 2024 — Т.2 — 812с. ISBN 966-316-045-4

Незважаючи на публічну ізоляцію, на регіональному рівні іноді виникають фактичні союзи або ситуативна підтримка ініціатив ультраправих. Наприклад, у деяких землях Німеччини (особливо в Східній), AfD підтримують незалежні депутати або представники інших правих сил у місцевих радах.

Зростання популярності ультраправих змушує деякі правоцентристські партії адаптувати частину їхньої риторики або політики. Таке «зближення» найчастіше проявляється в жорсткішій риторичі щодо міграції, безпеки, культурної інтеграції.

В Італії партія «Брати Італії» Джорджі Мелоні²⁹, яка має ультраправі корені, сформувала уряд у коаліції з "Лігою" та помірно-правою «Форца Італія». У Нідерландах, попри відмову від офіційної коаліції з PVV Герта Вілдерса, центристи змушені враховувати його вплив при формуванні політичного курсу.

Наявність ультраправих у парламенті чи публічному просторі сприяє загальній поляризації суспільно-політичного дискурсу. Традиційні партії, особливо в передвиборчий період, посилюють риторику щодо "національних інтересів", «імміграційного контролю», «захисту ідентичності» — що часто збігається з темами ультраправих. Ультраправі успішно переманюють виборців від традиційних партій, особливо соціал-демократів та консерваторів. Це змушує останніх або радикалізуватися, або шукати нові формати взаємодії з радикальними силами, що змінює баланс сил у політичному полі.

Популізм та антиглобалізм — це два ключові ідеологічні елементи, які формують сучасну риторику ультраправих партій у Західній Європі. Їхнє поєднання дозволяє цим політичним силам мобілізувати широкі верстви суспільства, особливо у періоди соціальної та економічної нестабільності.

Ультраправий популізм базується на простій дихотомії: «ми» — чесний, працьовитий народ, і «вони» — корумповані еліти, які діють у своїх інтересах. Риторика фокусується на:

- Критиці політичного істеблїшменту, бюрократії ЄС, судової системи;
- Образі «зрадницьких» політиків, які ігнорують волю народу;

²⁹ Arzheimer, K. Explaining Electoral Support for the Radical Right in Western Europe: A Literature Review // European Journal of Political Research. – 2022. – Vol. 61. – P. 132–152.

● Закликах до прямої демократії — референдумів, скасування посередницьких інституцій.

В таблиці 4.1 наведено порівняння риторики ультраправих партій у Західній Європі 2022-2024 років.

Таблиця 4.1.

Порівняння риторики ультраправих партій у Західній Європі

Країна	Партія	Основні риторичні теми	Антиглобалізм	Популізм	Культурна політика
Франція	Національне об'єднання (RN)	Захист «національного пріоритету», критика імміграції, ісламофобія, євроскептицизм	Так – критика ЄС, мультинаціональних угод	Так – «народ проти еліт», пряме волевиявлення	Протидія мультикультуралізму, секуляризм
Італія	Ліга, Брати Італії	Імміграційна загроза, національний суверенітет, християнська ідентичність	Так – протистояння Брюсселю	Так – «італійці першими»	Акцент на традиційних ролях, сімейних цінностях
Нідерланди	Партія свободи (PVV)	Іслам – головна загроза, збереження голландської культури, вихід із ЄС	Так – антиєвропейська риторика	Так – «захист простих людей»	Заборона ісламських символів, антиісламізм
Німеччина	Альтернатива для Німеччини (AfD)	Антимігрантська риторика, ревізіонізм історичної провини, протидія «ліберальній диктатурі»	Частково – критика глобалізму ЄС	Так – боротьба з «лівою елітою»	Проти гендерної політики, за німецькі традиції
Австрія	Австрійська партія	Проти ісламізації, за нейтралітет,	Так – проти наднаціональ	Так – риторика	Збереження християнських традицій

	свободи (FPÖ)	жорстка міграційна політика	ного втручання	«маленької людини»	
Швеція	Шведські демократи	Контроль імміграції, критика мультикультуралізм у, збереження шведської культури	Так – скепсис до ЄС	Так – захист «справжнього шведського народу»	Проти імпорту культурних норм

З таблиці 4.1. можна зробити висновки, що незважаючи на різницю в історичних умовах, політичних системах та національних контекстах, риторика ультраправих партій у Західній Європі демонструє високий рівень уніфікації. Усі розглянуті партії експлуатують три спільні теми: антиглобалізм, популізм та захист культурної ідентичності. Це свідчить про формування транснаціонального ультраправого дискурсу, що реагує на глобальні виклики, зокрема міграцію, соціальну нерівність і кризу довіри до політичних еліт.

Усі партії, включені до аналізу, висловлюють незадоволення діяльністю наднаціональних структур, насамперед ЄС. Вони трактують глобалізацію як загрозу для національного суверенітету, економіки та культури. Найбільш радикально антиглобалістські позиції виявляються у Франції, Нідерландах та Італії, де лідери ультраправих неодноразово закликали до перегляду або навіть виходу з ЄС.

Риторика «народ проти еліт» є спільним знаменником для всіх розглянутих партій. Вона дає змогу формувати емоційно насичені меседжі, апелювати до відчуття несправедливості та безсилля серед частини електорату. Популізм також дозволяє ультраправим дистанціюватися від «традиційного політичного класу», посилюючи власну легітимність.

Усі партії акцентують на «збереженні національної ідентичності», часто через критику іммігрантів, мультикультуралізму та сучасних ліберальних цінностей. Цей аспект найвиразніше проявляється у Франції, Нідерландах та Швеції, де культурна гомогенність трактується як передумова національного єднання та безпеки. Водночас у Німеччині і Австрії риторика має також історико-

ревізійні елементи, з фокусом на «повернення гордості» за національну ідентичність.

Хоча в кожній країні є свої особливості (наприклад, релігійний акцент в Італії, нейтралітет в Австрії чи історичний наратив у Німеччині), ці нюанси не змінюють загальної схеми. Ультраправі партії адаптують глобальні теми до місцевого контексту, але при цьому зберігають спільну ідеологічну рамку.

В загальному контексті у період 2022–2024 років ультраправі ідеології суттєво вплинули на політичні процеси в Західній Європі, що проявилось у зростанні електоральної підтримки, трансформації політичного дискурсу та зміні балансу сил у національних і європейських інституціях.

Ультраправі партії активно просувають жорсткіші міграційні політики. Наприклад, новий уряд Нідерландів, сформований за участі PVV, оголосив про впровадження найсуворішої політики щодо надання притулку.

Партії, такі як FPÖ в Австрії, виступають за повернення частини національного суверенітету від ЄС та скасування санкцій проти Росії.

Ультраправі акцентують на захисті національної ідентичності та традиційних цінностей, виступаючи проти мультикультуралізму та ліберальних соціальних політик.

На виборах 2024 року ультраправі партії, об'єднані в групу Патріоти за Європу, здобули 84 місця, що свідчить про зростання їхнього впливу в законодавчому органі ЄС.

У деяких країнах традиційні партії почали співпрацювати з ультраправими. Наприклад, у Нідерландах коаліція включає PVV, а в Німеччині новий канцлер Фрідріх Мерц співпрацював з AfD для прийняття антимиграційного закону.

Ультраправі партії отримують значну підтримку серед молодих виборців. Наприклад, у Франції 32% молоді підтримали RN, а в Німеччині AfD користується популярністю серед виборців віком 16–24 років. Ультраправі активно використовують соціальні мережі для поширення своєї ідеології та дезінформації. Група Ідентичність і демократія має понад 1,3 мільйона підписників на TikTok.

Стосовно ставлення до України деякі ультраправі партії, такі як AfD у Німеччині та FPÖ в Австрії, мають проросійські позиції, що може ускладнити підтримку України з боку ЄС. Зростання впливу ультраправих може призвести до посилення євроскептицизму та дестабілізації внутрішньої політики ЄС.

У 2022–2024 роках ультраправі ідеології значно посилили свій вплив на політичні процеси в Західній Європі, що проявилось у зростанні електоральної підтримки, трансформації політичного дискурсу та зміні балансу сил у національних і європейських інституціях. Ці тенденції викликають занепокоєння щодо майбутнього європейської демократії, єдності та стабільності.

4.3. Ультраправі рухи та партії у контексті міграційної кризи та геополітичних викликів

У період 2022–2024 років ультраправі рухи та партії в Західній Європі суттєво посилили свій вплив, використовуючи міграційну кризу та геополітичну нестабільність як ключові елементи своєї політичної стратегії. Це призвело до трансформації політичного ландшафту, зміни державної політики та зростання напруженості в суспільстві.

Західна Європа зіткнулася з новою хвилею міграції, зумовленою війною в Україні, конфліктами на Близькому Сході, політичною нестабільністю в Африці та змінами клімату. Ці події створили потужний соціально-політичний резонанс, який ефективно використали ультраправі сили. Ультраправі партії активно експлуатували тему міграції, представляючи її як загрозу національній безпеці, культурній ідентичності та економічному добробуту. Це дозволило їм мобілізувати електорат, особливо в країнах, які зазнали значного напливу мігрантів.

Ультраправі партії зверталися до емоційної риторики, яка апелювала до побоювань громадян щодо:

- Перевантаження системи соціального захисту (житло, медицина, освіта);
- Погіршення безпекової ситуації (асоціації міграції з тероризмом і злочинністю);

- Загрозу для національної ідентичності та культурних традицій;
- Конкуренцію за робочі місця.

Це дозволило їм мобілізувати широкі верстви населення, зокрема в регіонах з високим безробіттям або слабким рівнем інтеграції мігрантів. Ультраправі ефективно використовували соціальні мережі для поширення відео, які демонстрували або інтерпретували інциденти за участі мігрантів у негативному ключі. Поширення фейків та напівправди було спрямовано на виклик гніву, страху та недовіри до урядів і традиційних ЗМІ.

Таблиця 4.2.

Основні наративи ультраправих партій³⁰

Наратив	Зміст
Культурна загроза	Прибуття біженців розглядається як «напад» на європейські цінності та спосіб життя
Іслам як ворог	Мусульманські мігранти подаються як джерело насильства, тероризму, «ісламізації Європи»
Загроза економіці	Ультраправі звинувачують мігрантів у крадіжці робочих місць, зловживанні соцдопомогою
Криміналізація біженців	Мігрантів часто асоціюють зі злочинністю, гендерним насильством, бандами
Відмова від мультикультуралізму	Ультраправі закликають до «європеїзації Європи» та збереження «національної чистоти»

Отже, тема міграції стала центральною у передвиборчих кампаніях, змушуючи навіть центристські партії переглядати свої позиції (наприклад, в Італії чи Нідерландах). Багато урядів посилили міграційну політику, ухвалили нові закони про депортацію та зменшення соціальних виплат для мігрантів.

Джорджія Мелоні (Брати Італії) прийшла до влади в 2022 році на хвилі жорсткої антимігрантської риторики. Її уряд заблокував гуманітарні кораблі НУО, що

³⁰ Дудко Л.І. Міграційна політика та зростання підтримки ультраправих у Європі // Науковий вісник дипломатичної академії. – 2023. – №2. – С. 102–109.

рятували мігрантів у Середземному морі, та просував «зовнішній контроль» міграційних потоків шляхом співпраці з Тунісом і Лівією.

Партія свободи (PVV) Герта Вілдерса отримала рекордну підтримку в 2023 році завдяки обіцянкам жорсткого обмеження імміграції, включаючи повну заборону ісламських шкіл та мечетей. Урядова коаліція, сформована за участі PVV, зосередилася на скороченні надання притулку.

Альтернатива для Німеччини (AfD) домоглася зростання популярності, просуваючи тезу про «захист німецької культури» та організовуючи протести проти прийому біженців. AfD закликала до депортації великої частини мігрантів, посилення контролю на кордонах та зупинки прийому нових шукачів притулку.

Зміна балансу сил у національних парламентах та Європейському парламенті дала ультраправим більше важелів впливу.

Тому, міграційна криза 2022–2024 років стала потужним каталізатором для зростання популярності ультраправих партій у Західній Європі. Вони успішно використали соціальні тривоги, фрагментацію політичного ландшафту та слабкість лівоцентристських відповідей для консолідації підтримки, що суттєво вплинуло на внутрішню та зовнішню політику багатьох країн ЄС.

А, імміграція й біженці стали стратегічною темою для ультраправих партій. Вони перетворили гуманітарну проблему на політичний інструмент, через який змінили риторику, суспільні настрої й навіть державну політику. Популярність цих партій — прямий наслідок незадоволення громадян, яким бракує довіри до традиційних політичних еліт.

Ультраправі партії Західної Європи в період 2022–2024 років демонстрували неоднозначну позицію щодо Європейського Союзу та зовнішньої політики, зокрема у ставленні до України. Їхні підходи варіювалися від відкритого скептицизму до прагматичного співробітництва, що відображає як ідеологічні переконання, так і політичні розрахунки. Більшість ультраправих партій виступають за обмеження повноважень ЄС, підкреслюючи суверенітет національних держав. Вони критикують надмірну бюрократію, міграційну політику та економічні регуляції ЄС.

Національне об'єднання Марін Ле Пен закликає до реформування ЄС, зменшення його впливу на внутрішні справи країн-членів та повернення частини повноважень національним урядам. Партія свободи Герта Вілдерса виступає за вихід Нідерландів з ЄС, вважаючи, що союз обмежує національний суверенітет та нав'язує небажану міграційну політику. Австрійська партія свободи (FPÖ) критикує участь країни в Європейському фонді миру, який фінансує військову допомогу Україні, вважаючи це порушенням австрійського нейтралітету.

Ставлення ультраправих партій до України та війни, розв'язаної Росією, є неоднозначним і часто залежить від національного контексту. Альтернатива для Німеччини (AfD) виступає проти надання військової допомоги Україні, вважаючи, що санкції проти Росії шкодять німецькій економіці. Партія також закликає до відновлення проекту "Північний потік-2". Марін Ле Пен після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну висловила підтримку українському народу, але її партія утрималася від голосування за ратифікацію двосторонньої угоди про безпеку між Францією та Україною. Герт Вілдерс та його Партія свободи виступають за припинення військової та фінансової допомоги Україні, вважаючи, що це шкодить національним інтересам Нідерландів. Джордж Сімеон, лідер ультраправої партії AUR, виступає проти надання допомоги Україні та має зв'язки з проросійськими політиками. Його потенційне обрання президентом може змінити зовнішньополітичний курс Румунії.

У Європейському парламенті ультраправі партії часто виступають проти резолюцій, що підтримують Україну. Наприклад, у липні 2024 року більшість депутатів від груп «Патріоти за Європу» та «Європа націй і свободи» проголосували проти резолюції, яка засуджувала візит прем'єр-міністра Угорщини Віктора Орбана до Москви та закликала до посилення підтримки України.

Таблиця 4.3.

Позиції ультраправих партій Західної Європи щодо ЄС і війни в Україні³¹

³¹ Прокопенко Л. Л. Інституційна система ЄС : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко, О. М. Рудік, Н. М. Рудік. 2-ге вид., перероб. і доп. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2024. С.49 – 55.

Країна	Партія	Ставлення до ЄС	Ставлення до України / війни
Франція	Національне об'єднання (RN)	За обмеження повноважень ЄС, проти централізації	Утрималась щодо допомоги, підтримка лише декларативна
Німеччина	Альтернатива для Німеччини (AfD)	Проти політик ЄС, особливо енергетичних та міграційних	Проти військової допомоги, за зняття санкцій з РФ
Італія	Брати Італії (FdI), Мелоні	Критика окремих політик ЄС, але не вихід	Підтримка України, однак з обережністю щодо озброєння
Нідерланди	Партія свободи (PVV)	Євроскептицизм, ідеї виходу з ЄС	Проти допомоги Україні, критика санкцій
Австрія	Австрійська партія свободи (FPÖ)	За посилення національного суверенітету	Проти фінансування війни через фонд ЄС
Угорщина	Фідес (Фідеш)	Часто в конфлікті з політикою ЄС	Відкрите співробітництво з Росією, антиукраїнська риторика
Румунія	Альянс за єдність румунів (AUR)	Антиглобалістські позиції, критика ЄС	Проти допомоги Україні, проросійські наративи

Таблиця 4.3 демонструє, як міграційна криза, війна та внутрішні політичні амбіції впливають на зовнішньополітичну риторичку ультраправих партій. Ультраправі партії Західної Європи використовують євроскептицизм та критику зовнішньої політики ЄС як інструменти для мобілізації електорату.

Їхнє ставлення до України варіюється від відкритої підтримки до критики та закликів до припинення допомоги. Ці позиції відображають як ідеологічні переконання, так і прагнення до посилення національного суверенітету та зменшення впливу наднаціональних структур.

Висновки до четвертого розділу

Ультраправі рухи успішно інтегруються в політичний мейнстрим, що свідчить про їхню здатність адаптувати риторику до демократичних стандартів, зберігаючи при цьому радикальні ідеологічні основи.

Партії праворадикального спрямування демонструють зростання електоральної підтримки, зокрема серед молоді, людей із середнім рівнем освіти, а також у регіонах, що зазнають економічного тиску або міграційного навантаження.

Основними тематичними акцентами ультраправих є антимиграційна політика, євроскептицизм, захист національної ідентичності, критика ліберальних цінностей і опозиція до мультикультуралізму.

Відбувається активне використання цифрових технологій для поширення ультраправих наративів через соціальні мережі, що значно посилює їхній вплив на громадську думку.

Деякі ультраправі сили стали повноцінними гравцями на рівні урядів та парламентів, що посилює їхню здатність впливати на державну політику, особливо у сферах безпеки, внутрішніх справ та міграції.

Разом із цим зберігається загроза радикалізації позапарламентських груп, що можуть вдаватися до вуличного екстремізму, пропаганди насильства та формування неформальних структур впливу.

Отже, сучасні ультраправі рухи Західної Європи є не лише маргінальними політичними утвореннями, а потужними політичними суб'єктами, здатними трансформувати національні політичні системи, а в перспективі — й європейську інтеграцію загалом.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження еволюції ультраправих ідеологій у Західній Європі (2022–2024 рр.) можна зробити такі узагальнення:

У період 2022–2024 років ультраправі ідеології у Західній Європі зазнали суттєвих змін, що дозволяє говорити про їхню глибоку трансформацію як у змістовому, так і в організаційному вимірі.

Ультраправі рухи відійшли від жорсткої, відверто ксенофобської риторики минулих десятиліть і почали формулювати свої меседжі у більш «респектабельній» формі, зберігаючи при цьому фундаментальні принципи — етнонаціоналізм, антиміграційну політику, євроскептицизм. Це дозволило їм стати привабливішими для ширших верств населення.

Більшість ультраправих партій досягли значного прогресу у входженні до політичного мейнстріму. Вони здобули представництво у національних парламентах, деякі — стали частиною урядових коаліцій (наприклад, «Брати Італії» в Італії, "Національне об'єднання" у Франції демонструє зростання підтримки).

Активне використання соціальних платформ (TikTok, Telegram, YouTube) стало основним інструментом мобілізації молоді, поширення ідей та протидії традиційним медіа. Ультраправі успішно адаптувалися до алгоритмів цифрової культури. Спостерігається зростання транскордонної співпраці ультраправих партій через Європейський парламент, а також у рамках неформальних мереж. Вони часто обмінюються риторичними фреймами, інформаційними кампаніями та технологіями впливу.

Ультраправі змінили тональність загальнонаціональних дебатів. Теми, які раніше вважалися «табуйованими», закриття кордонів, «захист білої Європи», антигендерна політика, стали частиною мейнстрімного порядку денного. Це змусило центристські партії також посилити свою позицію щодо міграції та безпеки.

Ультраправі посилили політичну конкуренцію, що спричинило зростання нестабільності в традиційних партійних системах. Наприклад, у Франції та Німеччині відбувається розмивання традиційних право-лівої дихотомії.

Урядові програми все частіше включають обмежувальні заходи щодо імміграції, посилення прикордонного контролю, реформи у сфері національної

ідентичності та інтеграції. Це свідчить про ефективний вплив ультраправих на формування державної політики навіть без перебування у владі.

Посилення ультраправого нарративу спричинило поділ суспільства за етнокультурними та ідеологічними лініями. Спостерігається зростання протестних рухів — як ультраправих, так і лівих, анархістських, антифашистських.

Щодо перспективи розвитку ультраправих рухів у Західній Європі, то це продовження інтеграції в політичні еліти. Очікується подальше закріплення ультраправих партій як постійних учасників парламентської гри. Їхній потенціал зростатиме завдяки демографічним змінам (старіння населення, зростання індивідуалізму), економічним викликам (інфляція, міграційні кризи), і невдоволенню євроінтеграційною політикою. Якщо ультраправі не зможуть реалізувати свої обіцянки в умовах правової держави, існує ризик посилення позапарламентських праворадикальних груп, зростання вуличної активності, насильства та формування парамілітарних структур. Частина ультраправих рухів може трансформуватись у популістські «правоцентристські» сили, що дозволить їм здобувати більшість безрадикальної риторики, вдаючись до поміркованого націонал-консерватизму.

Подальше поглиблення кризи європейської ідентичності, напруженість у міграційній політиці та геополітична нестабільність, зокрема через війну в Україні можуть слугувати каталізаторами для піднесення ультраправих у виборчих перегонах ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бекешкіна І. Ультраправі рухи в сучасній Європі: політичний контекст та суспільні загрози // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. – 2023. – №1. – С. 45–59.
2. Бурдига І. Журналісти та війна. Як в Україні обмежують свободу ЗМІ, Deutsche Welle. 2022. URL: <https://www.dw.com/ru/sprjatat-standarty-v-chemodan-kak-v-ukraine-ogranichivajut-smi-navojne/a-61475510>.

3. Вебер, Макс. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім. Олександр Погорілий. — К: Основи, 1998. — 233-236 с.
4. Вітчизняний парламентаризм: виклики в сучасному геополітичному вимірі: матеріали щорічного Всеукраїнського круглого столу (Київ, 21 лист. 2023 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, В. А. Гошовської. Київ : Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2023. С.129
5. Горбатенко В.П. Популізм та ультраправі: європейські парадокси демократії // Політичне життя. – 2023. – №4. – С. 34–40.
6. Давимука О. Результати парламентських виборів у Словаччині. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/202310/az_vibori_slovachchina_03102023.pdf.
7. Діяльність праворадикальних партій у сучасних країнах Центрально-східної Європи. Лойзик В.В. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/83566>.
8. Дудко Л.І. Міграційна політика та зростання підтримки ультраправих у Європі // Науковий вісник дипломатичної академії. – 2023. – №2. – С. 102–109.
9. Житко А. «Вибух популізму» у ХХІ столітті: дослідницькі інтенції щодо визначення «універсальних» характеристик. Сучасне суспільство. 2024. Вип. 2. С. 72–81.
10. Іваненко М.О. Динаміка партій ультраправого спрямування у країнах Західної Європи // Зовнішні справи. – 2024. – №1. – С. 56–63.
11. Іванова Н. Політичний популізм в умовах незавершеної трансформації. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2022. Вип. 26. С. 42–48.
12. Концепції взаємозв'язку ідеології та утопії К. Мангайма та П. Рікера/ А.Р. Смірнов // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К., 2023. — Вип. 19. — С. 271-278.
13. Кравченко О.П. Крайні праві в європейському політичному процесі: еволюція та загрози // Європейські перспективи. – 2023. – №3. – С. 70–77.

14. Крайні праві політичні партії в країнах Європи: ідеологічний та електоральний виміри. Гримська М.І. URL:
https://scc.knu.ua/upload/iblock/ea8/dis_Grymska%20M.I..pdf.
15. Кучик А.В. Ультраправі тенденції в політичному розвитку Європи: виклики для демократичних цінностей // Гілея: науковий вісник. – 2024. – Вип. 180. – С. 110–115.
16. Кучик А.В. Ультраправі тенденції в політичному розвитку Європи: виклики для демократичних цінностей // Гілея: науковий вісник. – 2024. – Вип. 180. – С. 110–115.
17. М. С. Каменецький. «Санітарний кордон» // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т./Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. — К.:Знання України, 2024 — Т.2 — 812с. ISBN 966-316-045-4
18. Мандрагеля В.А. Роль ідеології ісламського екстремізму в дестабілізації міжнародної обстановки / В.А. Мандрагеля // Вісник Київського міжнародного університету. Серія «Міжнародні відносини». – К.: КиМУ. – Вип. 6. – 2007. – С. 18-28.
19. Мартинюк Т.І. Трансформація праворадикальних партій у країнах ЄС: ідеологія, структура, вплив // Європейські студії. – 2022. – №2(8). – С. 23–37.
20. Наслідки бідності для особистості та суспільства. Ключник Р.М. URL:
<https://ir.duan.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9b524848-3ea9-4138-8a58-464262b69115/content>.
21. Осадчук І., Литвин В. Еволюція типових й атипових систем правління у контексті «хвиль» дослідження республіканської форми правління. Вісник Львівського університету: «Серія філософсько-політологічні студії». 2023. Вип. 49. С. 320.
22. Панченко О. А. Засоби масової комунікації як платформа державної інформаційної політики. Державне управління: удосконалення та розвиток. № 4. 2020. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/4.pdf.

23. Панченко Ю. Зупинити проросійський реванш: від кого залежить формування нового уряду Словаччини. URL:
<https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/09/15/7169406/>.
24. Політична ідеологія як духовний регулятив суспільно-політичного розвитку. Дьоміна О.С.. 2022. № 12/1 (128) грудень. С. 18-24.
25. Політичні партії і вибори : українські та світові практики : зб. ст. і тез за результатами міжнародної наукової конференції «Партійно-виборчі процеси та тренди в контексті євроінтеграції, трансформації, суспільно-політичних криз і війни : Україна та світ» – сьомої у рамках серії міжнародних конференцій кафедри політології «Політичні партії і вибори : українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 2–3 грудня 2022 року / [за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина]. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. – Вип. 7. – 320 с.
26. Прокоїв О.А. Економіка Італії в контексті кризи заборгованості країн ЄС. Світове господарство і міжнародні економічні відносини. Випуск 13-2. 2024. С. 19 – 24.
27. Прокопенко Л. Л. Інституційна система ЄС : навч. посіб. / Л. Л. Прокопенко, О. М. Рудік, Н. М. Рудік. 2-ге вид., перероб. і доп. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2024. С.49 – 55.
28. Роджер Грифін. Дослідження фашизму в Східній Європі: рух навздогін чи прокладання нового шляху? // Україна Модерна. — 2018. — № 20.
29. Романенко Ю.В. Європейський популізм: між ідеологією та електоральною стратегією // Український соціум. – 2023. – №2. – С. 28–36.
30. Рущенко І. П. Ідеологія рашизму : монографія / І. П. Рущенко. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. – 276 с
31. Соловей І.О. Соціокультурні чинники підтримки ультраправих в Європі // Вісник Київського національного університету імені Шевченка. Серія: Політологія. – 2022. – №1. – С. 49–54.

32. Україна - 79-та в рейтингу свободи слова «Репортерів без кордонів». Детектор Медіа. 2023. URL: <https://detector.media/infospace/article/210805/2023-05-03-ukraina-79-ta-v-reytingu-svobodyslova-reporteriv-bez-kordoniv/>.
33. Хома Н.М. Політична думка ХХ — поч. ХХІ ст.: методологічний і доктринальний підходи: підручник у 2-х т. — Львів: Новий Світ — 2000. — Т.1. — 170-180 с.
34. Шведа Ю.Р. Теорія політичних партій та партійних систем. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім.І.Франка, 2013. - 175-179 с.
35. Шевченко О.О. Політичний екстремізм у цифрову добу: нові інструменти впливу ультраправих // Політологічний вісник. – 2023. – №3. – С. 88–95.
36. Шипунов Г., Швець В. «Нова політика» як наслідок ціннісної трансформації сучасних суспільств: особливості виникнення та тенденції інституційного розвитку в Західній Європі. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2022. Випуск 40. С. 215–223.
37. Юзвяк Рікард. Вибори до Європарламенту. В чому їхня суть і чому це важливо? Радіо Свобода. Рубрика «Політика». URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/vybory-evroparlamentevrosoyuz-holosuvannya/32974277.html>.
38. Abdul Noury and Gerard Roland. 2024. Identity politics and populism in Europe. *Annual Review of Political Science* 23 (2024), P.421.
39. Adorno Theodor; Frenkel-Brenswik Else; Levinson Daniel J.; Sanford R. Nevitt. *The Authoritarian Personality*. Verso Books, 2019 — P.490-491.
40. Akkerman T., De Lange S. Radical right parties in office: incumbency records and the electoral cost of governing. *Government and Opposition*. 2012. Vol. 47, no. 4. P. 575
41. Akkerman, T. Gender and the Radical Right in Western Europe // *Patterns of Prejudice*. – 2023. – Vol. 57. – P. 45–63.
42. Amorim Neto O., Accorsi P. Presidents and Generals: Systems of Government and the Selection of Defense Ministers. *Armed Forces & Society*. 2022. Vol. 48. No. 1. P. 125

43. Arzheimer, K. Explaining Electoral Support for the Radical Right in Western Europe: A Literature Review // *European Journal of Political Research*. – 2022. – Vol. 61. – P. 134.
44. Baerbock Annalena will eine Botschafterin in für feministische Außenpolitik. URL: <https://www.welt.de>
45. Betz, H.-G. *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. – Palgrave Macmillan, 2022.
46. Blee, K. & Creasap, K. "Conservative and Right-Wing Movements", *Annual Review of Sociology*. – 2023. – Vol. 49. – P. 112-113.
47. Bush: U.S. at War with 'Islamic Fascists' // *CNN.com*, 10 August 2006. URL: <http://www.cnn.com/2006/POLITICS/08/10/washington.terror.plot/index.html>
48. Campos, Rodrigo Duque Estrada (2023). *The International Turn in Far-Right Studies: A Critical Assessment*. *Millennium: Journal of International Studies*.
49. Camus, J-Y. & Lebourg, N. *Far-Right Politics in Europe*. – Cambridge: Harvard University Press, 2022.
50. Capozzi, A., De Francisci Morales, G., Mejova, Y., Monti, C., & Panisson, A. (2023). *The Thin Ideology of Populist Advertising on Facebook during the 2019 EU Elections*. arXiv preprint.
51. Coleman, P. T. (May 3, 2011). *The Five Percent: Finding Solutions to (Seemingly) Impossible Conflicts*. New York: Public Affairs, Perseus Books — P. 180.
52. Csanyi P. *Slovakia political briefing: The 2023 Parliamentary Election in Slovakia*. URL: <https://china-cee.eu/2023/10/19/slovakia-political-briefing-the-2023-parliamentary-election-in-slovakia/>.
53. Daniele Albertazzi and Duncan McDonnell. 2024. *Introduction: The sceptre and the spectre*. In *Twenty-first century populism*. Springer, P. 9.
54. De Cleen, B. & Stavrakakis, Y. *Populism and Nationalism: Intersections and Differences* // *Journal of Political Ideologies*. – 2023. – Vol. 28(1). – P. 30–47.
55. Decker F. *Die Programmatik der AfD*. Bundeszentrale für politische Bildung. URL: <https://www.bpb.de/themen/parteien/parteien-in-deutschland/afd/273132/die-programmatik-der-afd/>.

56. Eatwell, R. & Goodwin, M. *National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy*. – London: Penguin, 2022.
57. Elkins Z., Ginsburg T. *Characteristics of National Constitutions: Version 4.0*. Comparative Constitutions Project. 2022. URL: <https://comparativeconstitutionsproject.org/>
58. European Parliament: 2009–2014. European Parliament. URL: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/european-results/2009-2014/constitutive-session>
59. European Parliament: 2014–2019. European Parliament. URL: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/european-results/2014-2019/constitutive-session/>.
60. European Parliament: 2019–2024. European Parliament. URL: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/european-results/2019-2024/>.
61. Giudici, A., & Pultar, A. (2024). Shaping illiberal citizenries: Far-right justifications of educational structures. *European Educational Research Journal*.
62. Golder, M. "Far Right Parties in Europe", *Annual Review of Political Science*. – 2024. – Vol. 27. – P. 75.
63. Hauschild, A., Stamm, L. From Feminist Questions toward Feminist Processes. Strengthening Germany's Feminist Foreign Policy. URL: <https://www.dgap.org/de>
64. Haynes, Jeffrey (2024). *European Elections 2024: Successes and Failures of Far-Right Political Parties*. Canopy Forum.
65. Inglehart R., Welzel C. Changing Mass Priorities: The Link between Modernization and Democracy. *Perspectives on Politics*. 2010. Vol. 8, № 2. P. 22
66. Inglehart, R., & Norris, P. Trump and the Populist Authoritarian Parties // *Perspectives on Politics*. – 2022. – Vol. 20. – P. 346–361.
67. Ivaldi, G. Populism in Europe: A Comparative and Theoretical Perspective // *Political Studies Review*. – 2023. – Vol. 21(1). – P. 3–16.
68. Jurečková A. Following parliamentary elections in Slovakia: What does Robert Fico's comeback mean? URL:

<https://cz.boell.org/en/2023/12/19/followingparliamentary-elections-slovakia-what-does-robert-ficos-comeback-mean>.

69. Kamenova, V. (2024). The road to European parliament mandate for populist radical-right parties: Selecting the 'perfect' AfD candidate. *Party Politics*, 30(4).
70. Karolina Koc-Michalska, Darren G Lilleker, Tomasz Michalski, Rachel Gibson, and Jan M Zajac. 2021. Facebook affordances and citizen engagement during elections: European political parties and their benefit from online strategies? *Journal of Information Technology & Politics* 18, 2 (2022), P.180.
71. König, P., and Jäckle, S. (2024) 'The Violence of the Far Right: The Three Decades after German Reunification', in Weisskircher, M. (ed.) *Contemporary Germany and the Fourth Wave of Far-Right Politics: From the Streets to Parliament*, Abingdon: Routledge
72. Kroenig M., Schramm M. Pugnacious Presidents: Democratic Constitutional Systems and International Conflict. *Political Science Quarterly*. 2021. Vol. 136. No. 2. P. 265.
73. Meguid, B. (2023) Adaptation or inflexibility? Niche party responsiveness to policy competition, with evidence from regionalist parties. *European Journal of Political Research*, 62: 355
74. Mudde, C. and Rovira Kaltwasser, C. (2012a) 'Populism and (Liberal) Democracy: A Framework for Analysis', in C. Mudde and C. Rovira Kaltwasser (eds), *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy?* Cambridge: Cambridge University Press, P. 17.
75. Mudde, C. *The Far Right Today*. – Cambridge: Polity Press, 2023.
76. Mudde, Cas (2024). The 2024 EU Elections: The Far Right at the Polls. *Journal of Democracy*, 35(4), P.121.
77. Muis, J. & Immerzeel, T. Causes and Consequences of the Rise of Populist Radical Right Parties // *European Sociological Review*. – 2022. – Vol. 38(2). – P. 130–144.
78. Norris, P. & Inglehart, R. *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. – Cambridge University Press, 2023.

79. Pihl K. (2023) «Pealtnägija»: Aivo Peterson võitleb Kremli jutupunktidega rahu eest. Eesti Rahvusringhääling. URL: <https://www.err.ee/1608908549/pealtnagijaaivo-peterson-voitleb-kremli-jutupunktidega-rahueest>.
80. Pirro, A. L. P. The Populist Radical Right in Central and Eastern Europe // East European Politics. – 2023. – Vol. 39(2). – P. 148.
81. Political Parties and Elections : Ukrainian and World Practices: Collection of proceedings of the International scientific conference «Institutional, party and electoral factors of the political process in Ukraine and other European countries in conditions of war and uncertainty : national, supranational and subnational levels» – the eighth conference within the series of international scientific conferences of the Department of Political Science «Political Parties and Elections : Ukrainian and World Practices» (in memory of Yuriy Shveda) on November 24–25, 2023 / [edited by Anatoliy Romanyuk and Vitaliy Lytvyn]. – Lviv : IFNUL, 2024. – Vol. 8. – 364 p.
82. Rooduijn, M., et al. (2024). Come Together: Far-Right Parties and Mainstream Coalitions. Government and Opposition.
83. Rybář M. The 2023 Slovak Parliamentary Elections: Fico's Return to Power is Likely but the New Government May Not Last Long (October 1st, 2023). URL: <https://whogoverns.eu/the-2023-slovak-parliamentary-elections-ficos-return-to-power-is-likely-but-the-new-government-may-not-last-long/>.
84. Rydgren, J. (Ed.) The Oxford Handbook of the Radical Right. – Oxford: Oxford University Press, 2023.
85. Schlembach, Raphael (2022). Europeanisation of the contemporary far right: Generation Identity and Fortress Europe. European Journal of Cultural and Political Sociology, 9(4), 510–513.
86. Stockemer, D. The Far Right in Europe: A Summary of 20 Years of Research. – Springer, 2022.

87. Tamar Hermann, Or Anabi and Yaron Kaplan, «President Biden's Visit to Israel: Special Survey», Israeli Democracy Institute, July 10, 2022 URL: <https://en.idi.org.il/articles/39319>.
88. The Authoritarian Personality Theodor Adorno, Verso Books, 2019 p.
89. Törnberg, P., & Chueri, J. (2025). Elite Political Discourse has Become More Toxic in Western Countries.
90. Vieten, U. M., & Poynting, S. Contemporary Far-Right Racism in Europe // Journal of Intercultural Studies. – 2022. – Vol. 43(1). – P. 12–28.
91. Walker N. Hungary: 2022 general election. Commons Library Research Briefing. House of Commons Library: London, 2022. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9519/CBP-9519.pdf>
92. Weisskircher M., Hutter S., Borbath E. Protest and Electoral Breakthrough: Challenger Party-Movement Interactions in Germany. In: German Politics, 32:3, p. 551
93. Wimmer, A. Nationalist Exclusion and Ethnic Conflict: Shadows of Modernity // Theory and Society. – 2022. – Vol. 51. – P. 91.
94. Wodak, R. The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean. – SAGE Publications, 2022.
95. Zaslove, A. The Populist Radical Right and Anti-Immigration Politics in Europe // Comparative European Politics. – 2022. – Vol. 20. – P. 15.